

Fahreddin er-Râzî'nin Usûl Düşüncesinde Münâsebe*

Muhammed Emin GÜLAÇTI

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doktora Öğrencisi, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

PhD Student, Van Yüzcüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Van / TÜRKİYE

muhammedemingulacti@gmail.com | orcid.org/0009-0007-4331-0884

Mustafa Harun KIYLIK

Doç. Dr., Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Van Yüzcüncü Yıl University Faculty of Theology

Department of Islamic Law

Van / TÜRKİYE

harunkiylk@gmail.com | orcid.org/0000-0002-8238-0144

Öz

İslâm hukuk metodolojisinde istidlâl sürecinin temel araçlarından biri olan kıyas, şer'î hükümlerin illet ortaklığı esasına dayanarak yeni vakıalara aktarılmasını mümkün kılan rasyonel bir çıkarım yöntemidir. Kıyasın geçerliliği, hükmün dayandığı illetin tespitine

* Bu çalışma Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2023 yılında tamamladığımız "Fahreddin er-Râzî'nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Geliş/Received: 01.07.2025 | **Kabul/Accepted:** 17.11.2025 | **Yayın/Published:** 30.12.2025

Atıf/Citation: Gülaçtı, Muhammed Emin - Kıyılık, Mustafa Harun. "Fahreddin er-Râzî'nin Usûl Düşüncesinde Münâsebe". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 46 (Aralık 2025), 21-54./Gülaçtı, Muhammed Emin - Kıyılık, Mustafa Harun. "Munâsaba in Fakhr al-Dîn al-Râzî's Legal Theory". *Journal of Islamic Law Studies* 46 (December 2025), 21-54.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1731645>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Muhammed Emin GÜLAÇTI - Mustafa Harun KIYLIK | CC BY-NC-ND 4.0 International

ve bu illetin asıl ile fer‘ arasında kurduğu münâsebet bağına bağlıdır. Bu noktada “münâsebe” kavramı, sadece illet belirlemenin bir aracı değil, aynı zamanda şer‘î akıl yürütmenin epistemik sınırlarını belirleyen bir ilkedir. Bu ilkenin sistematik olarak ele alınışı, özellikle Fahreddîn er-Râzî’nin usûl düşüncesinde belirgin bir fikri derinlik kazanmıştır. Bu çalışma, Râzî özelinde İslâm hukukunda illet tespit yöntemlerinden biri olan münâsebe ve maslahat kavramı etrafında şekillenen metodolojinin genel bir analizini ortaya koymaktadır. İletin şeriat tarafından belirlenen maslahatlarla ilişkilendirilmesinin, kıyas gibi temel bir araçla nasıl işlevsel hale getirilebileceğini açıklamaktadır. Ayrıca müstakil bir çalışmaya rastlamadığımız Râzî’nin usûl anlayışında münâsebe konusu kıyas ile maslahat arasında köprü görevi görmesi sebebiyle maslahatla birlikte sunulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, maslahatın hem zarurî hem küllî boyutlarıyla şer‘î delil olarak kullanılması gerektiği fikri, Râzî’nin mantıksal ve metodolojik bütünlüğünü ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, klasik usûl literatüründe münâsebe kavramının usûlî işlevini incelemekte ve Râzî’nin kıyas teorisinde akıl–nakil dengesine dair yaklaşımını ortaya koymaktadır. Râzî’nin “muayyen maslahat” ve “zann-ı gâlib” ilkeleri üzerinden geliştirdiği yaklaşım, illetin belirlenmesinde hem rasyonel hem de şer‘î ölçütlerin birlikte işleyebileceğini göstermektedir. Bu yönüyle araştırma, kıyasın mantıksal temellerine açıklık getirirken, maslahatın sınırlarını belirleyen bir metodoloji ortaya koymaktadır. Ayrıca, Râzî’nin hikmetle ta‘lîl anlayışı üzerinden kurulan bu yapı, modern makâsîd teorilerinde tartışılan maslahatın objektifliği ve sınırlılığı konularına tarihî bir zemin sağlamaktadır. Böylelikle çalışma, Râzî özelinde maslahatın epistemolojik değeri ve kıyasın rasyonel işleyişine dair literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Araştırma, sosyal bilimlerde nitel yöntemler çerçevesinde, doküman analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiş olup Râzî’nin *el-Mahsûl*’ündeki münâsebe teorisi üzerinden illetin aklî temellendirilme biçimi ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Râzî, Kıyas, İlet, Maslahat, Münâsebe.

Munâsaba in Fakhr al-Dîn al-Râzî’s Legal Theory**

Abstract

In Islamic legal methodology, analogy (qiyās) is one of the fundamental tools of the process of deduction. It is a rational method of inference that enables the transfer of legal rulings to new cases based on the principle of shared causation (‘illa). The validity of analogy depends on the identification of the causation underlying the ruling and the relationship it establishes between the original case (asl) and the new case (far‘). At this

** This study is grounded on my master thesis titled “The Concept of Relation in Fakhr al-Dîn al-Râzî’s Understanding of Comparison”, (Master Thesis, Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences, Van, Türkiye, 2023).

point, the concept of “munâsaba” is not only a tool for determining the cause but also a principle that defines the epistemic limits of legal reasoning. The systematic treatment of this principle has gained particular intellectual depth in Fakhr al-Dîn al-Râzî's legal theory. This study presents a general analysis of the methodology shaped around the concepts of munâsaba and maslaha, one of the methods of determining ‘illa in Islamic law, specifically in the context of al-Râzî. It explains how relating the ‘illa to the maslaha determined by the Sharia can be made functional with a fundamental tool such as qiyâs. Furthermore, since we have not encountered an independent study on al-Râzî's understanding of usûl, the topic of munâsaba, which acts as a bridge between qiyâs and maslaha, has been presented together with maşlaḥa. In this regard, the idea that maslaha should be used as a Sharia evidence in both its necessary and universal dimensions reveals al-Râzî's logical and methodological integrity. This study examines the methodological function of the concept of munâsaba in classical usûl literature and reveals al-Râzî's approach to the balance between reason and tradition in his theory of analogy. al-Râzî's approach, developed through the principles of “specific benefit” and “prevailing opinion,” demonstrates that both rational and religious criteria can operate together in determining the cause. In this respect, the study clarifies the logical foundations of analogy while presenting a methodology that defines the limits of benefit. Furthermore, this structure, built on al-Râzî's understanding of reasoning through wisdom, provides a historical basis for the issues of the objectivity and limitations of maslaha discussed in modern maqâsid theories. Thus, the study offers a unique contribution to the literature on the epistemological value of maslaha and the rational functioning of qiyâs, specifically in the context of al-Râzî. The research was conducted within the framework of qualitative methods in the social sciences, using document analysis techniques, and revealed the rational basis of causation through al-Râzî's theory of causation in *al-Mahsûl*.

Keywords: Islamic Law, Fakhr al-Dîn al-Râzî, Comparison, ‘Illa, Maslaha, Munâsaba.

Giriş

İslâm hukuk usûlünün temel amaçlarından biri de insan hayatının naslar karşısındaki yerini anlamlandırmak ve bu iki unsur arasındaki bağı insan aklının nasıl inşa edeceğini açıklamaktır. Nasların sınırlı, olaylarının ise sınırsız olması nedeniyle, naslarla sabit hükümlerin insan aklıyla yorumlanarak yeni durumlara uyarlanması kaçınılmazdır. Fıkıh usûlü terminolojisinde kıyas temelli hüküm üretme sürecinin etkinliğini sağlayan anahtar kavramlardan biri münâsebedir. Çeşitli usûlcülerin dikkatle ele aldığı münâsebe, makâsıd ve maslahat kavramlarıyla sıkı bir ilişki içinde olması bakımından büyük bir öneme sahip olmakla birlikte İslâm hukukunda aklın etkin olduğu

bir alanı ifade etmektedir. Bu çalışma, sosyal bilimlerde nitel yöntemler çerçevesinde, doküman analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, yazılı kaynakların belirli bir sistem dâhilinde derinlemesine incelenmesi esasına dayanan bir araştırma yöntemidir.¹

Münâsebe, kıyas yöntemindeki en kritik konulardan biri olup, illeti belirleme yöntemleri arasında öne çıkan bir konudur. Usûl literatüründe genellikle “müstenbât illet” başlığı altında incelenen münâsebe, genel anlamda aklî uygunluğu ifade etmekte olup usûl terminolojisinde hüküm ile vasıf (illet) arasındaki aklî ilişkiye işaret eder. Yani münâsebe, hükmün dayandığı vasfın (illetin), aklen tespit edilebilecek bir uygunluğu içermesidir.² Bu genel çerçeve, münâsebenin yalnızca aklî bir uygunluk olmaktan ibaret olmayıp, farklı usûl ekollerinde illete nasıl bir fonksiyon yüklendiği ve bu fonksiyonun hangi epistemik temellere dayandırıldığı sorusunu gündeme getirir.

Usûl literatüründe münâsebe tartışmalarının odağında illet–hikmet-maslahat ilişkisi ve bu ilişkinin kurucu bir bağ içerip içermediği meselesi yer alır. Klasik Hanefî çizgide Cessâs, (ö. 370/981) illeti hükmün şer’î alameti olarak konumlandırır ve münâsebeyi, vasfın maslahat üretmesinden çok, naslarda ve asıllarda te’sîrinin bulunması ile temellendirir. Bu çizgiyi sistematik bir istidlâl teorisine dönüştüren Debûsî (ö. 430/1039) ise münâsebeyi, vasfın mülâim ve müessir olması şartına bağlar; illeti belirlemede aslî ölçütün, hikmet veya maslahatın kendisi değil, şer’î delillerde hükmü yönlendiren te’sîr izlerinin tespiti olduğunu savunur. Bu yaklaşımda, hükümler maslahat için vaz’edilmiş olsa bile, illet ile hikmet arasında zorunlu bir mülâzemet kurulmaz; çünkü illet şer’î ve istidlâlî bir belirlenimdir, maslahat ise ancak Şâri’ tarafından bildirildiğinde bilgi değeri kazanır. Mütekellimîn usûlünde ise münâsebe, doğrudan maslahat ve makâsîd ekseninde anlamlandırılır. Bu çizginin kurucu isimlerinden Cüveynî, (ö. 478/1085) münâsib mânâyı “maslahata veya makâsîda râci olan illet” şeklinde tanımlar ve gerektiğinde küllî makâsîd lehine kıyasın terk edilebileceğini savunarak mânâ ve gayeyi icthadın mihverî hâline getirir. Gazzâlî (ö. 505/1111) ise illetin her durumda açık veya örtük bir maslahat taşıdığını belirtir, münâsebeyi dinin beş temel maksadını gerçekleştirme yönelimi olarak tanımlar ve hüküm istinbâtında makâsîdın denetleyici ve yönlendirici bir ilke olduğunu ortaya koyar. Böylece illet–hikmet

¹ Bilgen Kıral, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 173.

² Zekiüddîn Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 212-213; Abdullah Kahraman, *Fıkıh Usûlü (Usûlu'l-fıkıh)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 172-173.

irtibatı, Müteteklim usûlde tali ve izafi bir unsur olmaktan çıkarak, hüküm inşa sürecinde kurucu ve belirleyici bir ilkeye dönüşür.³

Râzî'nin münâsebe ve illet teorisini usûlî bağlamda doğru konumlandırabilmek için, kendisinden önce gelişen hüküm-vasıf ilişkisinin teorik zeminini görmek gerekir. Bu bağlamda Cessâs'ın "te'sîr" vurgusu ve Debûsî'nin bunu sistemleştirerek mülâeme-te'sîr denetimine dayalı bir illet metodolojisi geliştirmesi, Râzî'nin hem kelâmî hem usûlî düzeyde yürüttüğü illiyet ve münâsebe tartışmasının kavramsal arka planını hazırlar. Bu sebeple burada amaç, söz konusu âlimleri müstakil birer usûl kuramcısı olarak incelemek değil, Râzî'nin münâsebe anlayışını besleyen teorik noktaları görünür kılmaktır. Bu hususta münâsebe konusuna yaklaşımları ile ön planda olan Cessâs Debûsî, Cüveynî ve Gazzâlî'nin yaklaşımları incelenecek olup devamında ise bu birikimin Râzî'deki yansımaları analiz edilecektir.

Hanefî usûlcülerden Cessâs, illetin tespitinde nazar ve istidlâlî merkeze alan yaklaşımıyla te'sîri en sahih yöntem olarak kabul etmiştir. Ona göre bir vasfın illet olmaya elverişli sayılabilmesi, kendisine hükümlerin bağlanmış olması ve asıllarda fiilî bir etkiye sahip bulunması gibi iki temel niteliğe dayanır. Faiz, taharet veya nikâhta velâyet örneklerinde görüldüğü üzere Cessâs, hükmün gerçekten şer'î bir netice doğurduğu vasfı; yalnızca aklen uygun görülen, fakat aslî delillerde etkisi bulunmayan vasıflara üstün tutar. Bu yaklaşım, illetin sırf mantikî bir uygunluktan ibaret olmadığını, bilakis şeriatın hüküm koyarken dikkate aldığı vasıflarla irtibatlı tarihî-tecrübî bir te'sîr alanına sahip olması gerektiğini vurgular. Ancak Cessâs'ın "te'sîr" kavramı ilgili mânânın farklı asıllarda gözlemlenebilir bir etki doğurup doğurmadığını araştıran daha kapsamlı bir istidlâl yöntemini ifade eder. İşte bu noktada onun ortaya koyduğu çerçeve, sonraki usûlcüler için zemin teşkil etmiş; özellikle de Debûsî tarafından kavramsal olarak sistemleştirilip zenginleştirilerek, nazarî istidlâl ile illet tesbitinin en belirgin metodik yolu hâline getirilmiştir.⁴

Hanefî usûlünün önde gelen isimlerinden biri olan ve sonraki birçok usûl âlimi üzerinde derin etkiler bırakan Debûsî, aklî/ictihâdî yöntemlerle illetin belirlenmesinde

³ Ebû Zeyd Abdillâh b. Muhammed b. 'Ömer b. isâ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, ed. Halîl Muhyî'd-dîn el-Meys (b.y.: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 304,311; Ali Pekcan, "Hanefî Ekolünde Makasid Düşüncesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9(2007), 313-336; Tayip Nacar, "İctihâdî Hükümlerin Meşruiyet Ölçütü Olarak Makâsîda Riayet". *İlahiyat Bilimlerinde Makâsîd*, ed. Yunus Kaplan vd. (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2023), 1/566-571; Abdurrahman Haçkalı, *İslam Hukuk Tarihinde Gayeci İctihat Metodunun Gelişimi* (İstanbul: Etüt Yayınları, 2004), 114.

⁴ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vezâretu'l-'Evkâfî'l- Kuveytiyye, 1414/1994), 4/159-163; İlyas Yıldırım, *Hanefî Usûl Geleneğinde İletî Tespit Yolları* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 121-123.

yalnızca te'sîr ilkesini esas almıştır.⁵ Debûsî hükme illet olarak vasfın salt sezgisel uygunlukla (ihâle) değil, şer'î delille desteklenen nesnel bir uygunlukla ve "te'sîr" vasfıyla temellendirilmesini gerektiğini savunmaktadır. "Asillara etkisinin bulunması ve kendisine hükmün izafe edilmesi" şeklinde tanımlanan te'sîr kavramı, Debûsî tarafından sistematik bir biçimde temellendirilmiş; bu yönüyle Serahsî (ö. 483/1090) ve Ebû'l-'Usr el-Pezdevî (ö. 482/1039) gibi müteakip Hanefî usûl âlimlerinin yöntemlerinde belirleyici bir rol oynamıştır.⁶

Debûsî, *Takvîmu'l-edille* adlı usûl eserinde illetin bilgisine ulaşma yollarını "Kendisizle amel edilmesi vacip olan vasıf ve bu vasfın illet olarak sübûtu" başlığı altında ele almaktadır. Bu bağlamda o, illetin tespitiyle ilgili çeşitli yaklaşımlar ortaya koyar. Bu yaklaşımlardan biri, eserde açıkça adı anılmasa da münâsebe kavramına tekabül etmektedir. Debûsî'nin yaklaşımında, bir vasfın illet olarak kabul edilebilmesi için taşıması gereken iki temel nitelik bulunmaktadır: Salâh ve adalet. "Vasfın salâhının tespiti" ifadesiyle kastedilen, söz konusu vasfın hükümle arasında mülâim bir ilişkiye sahip olmasıdır. Zira Debûsî'ye göre, bir vasıf mülâim olma özelliği taşıyorsa ve bu uygunluk herhangi bir delille desteklenmemişse, o vasıfla ta'lîl yapılamaz ve o vasfın dikkate alınması da mümkün değildir. Buradaki mülâmetten maksat, illetin Hz. Peygamber'den ve selef âlimlerinden rivayet edilen sahih illetlere uygunluk göstermesidir. Vasfın salâhı hakkında en açık tanımlamalardan biri Abdulaziz es-Semerkandî'ye (ö. 539/1144) aittir. Ona göre salâh; hüküm ile illet arasında, hükmün illete nispet edilmesini engellemeyecek düzeyde aklî ve şer'î bir uygunluk, yani mülâeme, anlamına gelir.⁷ Debûsî, bununla yetinmeyip, vasfın ayrıca adalet özelliğine de sahip olması gerektiğini belirtir. Buradaki adaletten kasıt ise, vasfın hüküm üzerinde etkili olması, yani te'sîr niteliği taşımasıdır. Bu iki özellik-mülâemet ve te'sîr- tespit edildiğinde vasıf, müessir hâle gelir ve münâsebe kapsamında değerlendirilir. Debûsî'ye göre bu durumda o vasıfla amel etmek vacip olur. Bununla birlikte, te'sîr ispat edilmeden önce de vasıf illet sayılabilir ve geçerliliği korunur; ancak mülâemet sabit olmadan onunla amel edilmesi doğru değildir.⁸

⁵ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 292; Ahmet Muhammed Peşe, *Te'sîr Teorisi Bakımından Fıkıh-Usûl İlişkisi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 62-67.

⁶ Kâşif Hamdi Okur, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Münâsebet Kavramı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 52.

Debûsî, te'sîr nazariyesi ile kendinden sonra gelen Gazzâlî'yi de büyük oranda etkilemiş olacak ki Gazzâlî'nin Şifâu'l-ğalîl adlı eserini yazmasında büyük etkisi olmuştur. Tuncay Başoğlu, *Hicri Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 229.

⁷ Alâu'd-dîn Ebûbekir Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Mizânul'-usûl fî netâici'l-'ukûl*, ed. Muhammed Zekî 'Abdilberr (Katar: Matâbiu'd-Dûha'l-hadîse, 1984), 1/584.

⁸ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 300; Yıldırım, *Hanefî Usûl Geleneğinde İletî Tespit Yolları*, 124-133.

Debûsî, te'sîr kavramını temellendirmek üzere Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) kedi artığına ilişkin verdiği cevabı örnek olarak zikreder. Nitekim bu örnek, kendisinden sonraki birçok usûl âlimi tarafından da benzer şekilde kullanılmıştır. Rivayete göre Hz. Peygamber, "Kedi necis değildir; zira o, evin içinde sıkça dolaşan varlıklardandır."⁹ buyurarak, kedinin necis sayılmamasını onun ev ortamında yaygın biçimde bulunmasıyla ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda hükme esas teşkil eden vasıf, kedinin ev içindeki sürekli dolaşımıdır. Debûsî'ye göre bu vasıf, zaruret prensibi çerçevesinde değerlendirilen ve doğrudan hükmün üzerine bina edildiği müessir bir illettir.¹⁰ Debûsî'nin usûl anlayışında ta'lîl yöntemleri içinde en sahih yol, hükmün dayanağını doğrudan etkileyen (müessir) vasfın tespitidir. Çünkü ona göre bir vasfın hüküm üzerinde gerçek bir tesiri bulunmuyorsa, o vasıf aklen geçerli bir illet olarak kabul edilemez. Zira onun nazarında bir vasfın müessir oluşu, hükümle arasında aklî ve şer'î bir uygunluk (münâsebe) ilişkisinin bulunması anlamına gelir. Bu bakımdan, müessir vasıf, Debûsî'nin sisteminde münâsebe kavramının somutlaşmış biçimi olarak değerlendirilebilir. Sonuç itibarıyla Debûsî'nin teorisinde te'sîr, illetin tespitinde sıradan bir yöntem değil, mansûs olmayan illetleri ispat edebilmenin en önemli usûlî kriteridir. Böylece o, illet-hüküm ilişkisini salt mantıksal eşleşme veya sezgisel uygunluk temelinden çıkarıp, şer'î delillerce denetlenebilir bir epistemik zemine taşımıştır. Debûsî'nin te'sîr merkezli yaklaşımı, Hanefî usûlünün illet tespitindeki çizgiyi ortaya koyarken, mütekellim metodunun öncü isimlerinden Cüveynî'de münâsebe tartışmaları farklı bir zeminde yeniden şekillenmektedir.

Cüveynî, münâsebe kavramına dair açık ve sistematik bir tanım getirmemekle birlikte, maslahat eksenli yaklaşımları ile illetin tespitine ilişkin değerlendirmeleri, münâsebe ve münâsib vasıfların türleri hakkında birtakım önemli ipuçları sunmaktadır. Onun usûl anlayışında, çeşitli illet belirleme yöntemleri arasında münâsebe, en işlevsel ve etkin yöntem olarak öne çıkmaktadır.¹¹

Cüveynî, doğru bir illetin tespiti için bazı temel ölçütler ortaya koyar. Ona göre bir vasfın illet sayılabilmesi için, öncelikle o vasfın aslın hükmüyle münâsib olması gerekir. Ayrıca bu vasıf, zann-ı gâlib ile tespit edilmeli, ıttırad (süreklilik) özelliği taşımalı ve herhangi bir iptal edici unsurdan arî olmalıdır. Bununla birlikte, münâsib olan bir illetin şer'î asıllara uygunluk göstermesi de zorunludur. Dolayısıyla Cüveynî'ye göre,

⁹ Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (Rivâyetu Ebî Mus'ab), thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Halîl (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1412), "Tahâret", 54.

¹⁰ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 304, 312.

¹¹ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, ed. Salâh b. Muhammed b. 'Aveyde (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 2/29.

şer'î delillerle açık bir şekilde çelişmeyen her vasıf, zann-ı gâlib düzeyinde kanaat uyan-dırması hâlinde illet olmaya elverişlidir. Nitekim sahâbe ve tâbiîn de, hakkında nas bu-lunmayan meselelerde, şer'î kaynaklardan istinbat edilmiş olan maslahatları esas almış-lardır. Bu maslahatların şer'î asıllarla çelişmediği konusunda zann-ı gâlib hasıl oldu-ğunda ise, mutlaka yakînî bilgiye ulaşma arayışına girme gereği duymamışlardır.¹²

Cüveynî, maslahat, hikmet, münâsib anlam ve makâsıdu'ş-şerîa bağlamında ille-tin maslahata dayalı yönünü açıklarken, maslahatları derecelendiren bir çerçeveyi ilk kez sistematik hale getiren usûlcüdür. Bu tasnifte maslahatları beş düzeyde ele alır: (1) Korunması zorunlu olan temel değerler çerçevesindeki maslahatlar (zarûriy-yât/zarûrat-ı hamse), (2) zarûrî derecede olmamakla birlikte hayatın işleyişi açısından ihtiyaç niteliği taşıyan maslahatlar (hâciyyât), (3) zorunluluk ve ihtiyaç seviyesinde bu-lunmayıp, iyiyi teşvik etmeyi ve kötülüğü önlemeyi amaçlayan maslahatlar (tahsîniy-yât), (4) gerçekleştirilmesi mendûb kabul edilen ve maksadın tahsilini kolaylaştıran maslahatlar ve (5) belirli bir zorunluluk, ihtiyaç ya da teşvik amacına dayanmaksızın genel kamu yararını esas alan maslahatlar.¹³

Cüveynî'ye göre münâsebeye itibar edilebilmesi için bu terimin maslahat niteli-ğine sahip olması gerekir. Cüveynî'ye göre maslahatın da bir ölçütü olmalı ve ucu açık olmamalıdır. Bu maslahatın itibara alınmasının ön kabulü ise maslahatın usûlu'ş-şerîaya veya makâsıdu'ş-şerîaya muvâfık olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Cüveynî, makâsıdu'ş-şerîayı, münâsib mananın geçerliliğini ve yürürlüğünü sağlayan bir ko-numa çıkarmıştır. Bu şekilde Cüveynî, münâsebeyi maslahata, maslahatı ise makâsıdu'ş-şerîaya bağlayan bir yaklaşım ortaya koyarken, Gazzâlî bu çerçeveyi daha sistematik bir yapıya kavuşturarak geliştirmiştir.¹⁴

Gazzâlî'nin usûl düşüncesinde, illetin tespiti için kullanılan münâsebe yöntemi, maslahat ve makâsıd alanındaki önemli katkılarının temelini oluşturmakta ve bu bağ-lamda büyük bir önem taşımaktadır. Gazzâlî, hocası Cüveynî'nin yaklaşımını daha sis-tematik ve teorik bir çerçeveye kavuşturarak münâsebe metodunu, hüküm ile vasıf ara-sında akli bir uygunluk bulunmasıyla birlikte, bu uygunluğun maslahatı tespit eden ve temellendiren bir işlev taşıdığı bir yöntem olarak temellendirmiştir.¹⁵ Şifâ adlı eserinde

¹² Cüveynî, *el-Burhân*, 2/29-30, 41-42.

¹³ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/79-95; Mehmet Macit Sevgili, *Cüveynî'nin Kıyas Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 99-100.

¹⁴ Sevgili, *Cüveynî'nin Kıyas Anlayışı*, 108.

¹⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Şifâ'u'l-galil fi beyâni'ş-şibh ve'l-muhil ve mesâliku't-ta'fil*, ed. Hamdî el-Kebîsî (Bağdat: Maḥba'atu'l-İrşâd, 1971), 146, 159; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfi (Beyrut: Dâr'ul-Kütübî'l-ilmîyye, 1993), 311.

münâsebeyi, “Nazar vasıtasıyla karşıt görüşlere karşı ispat edilmesi kolay olan ve aklen zâhir, ma’kûl bir mâna” olarak tanımlar.¹⁶ Münâsib vasfa dair yaptığı tanımda ise, bu tür mânâların hükmün dayandığı maslahatın varlığına işaret eden emâreler olduğunu belirtir. Gazzâlî’ye göre münâsebe yönteminin temel amacı, emr-i maksûd olarak ifade edilen dinî ve dünyevî menfaatlerin korunması ve bunlara zarar verecek unsurların ortadan kaldırılmasıdır. Bu gayenin sağlanmadığı durumlarda münâsebe esas alınmaz. Bununla birlikte Gazzâlî, yalnızca aklî uygunluk veya maslahat varsayımı üzerinden hüküm tesis etmenin yeterli olmayacağını vurgular. Ona göre bir hüküm, ya doğrudan bir nassa dayanmalı ya da nasların genel amaçlarıyla (makâsıdu’ş-şer’îa) uyumlu bir hedefe yönelmelidir. Bu nedenle, nas veya icmâ kapsamında yer almayan meselelerde hüküm koymanın meşruiyeti, aklî uygunlukla birlikte, şer’î maksatların da gözetilmesine bağlıdır.¹⁷

Gazzâlî’ye göre münâsib vasıf, hükmün teşri’ gerekçesiyle irtibat kurulduğunda, aralarındaki aklî ve şer’î uygunluğu açığa çıkaran vasıftır. Gazzâlî, münâsib vasfın unsurlarına yönelik üç ayırım yapmaktadır. Birinci ayırım, derecelerine göre sınıflandırılan münâsib vasıflardır; bunlar zarûriyyât, hâcîyât ve tahsinîyât olarak adlandırılır. Gazzâlî, salt hâcî ve tahsînî derecedeki maslahatlara dayanarak hüküm tesis edilmesinin mümkün olmadığını savunur. Ancak, bu ayırımdaki maslahatlar, içinde zarûrî, kat’î ve küllî vasıflar barındırıyorsa, o takdirde hüküm kurulabilir.¹⁸ İkinci ayırım, münâsib vasfın hakîkî olup olmamasına göre yapılan ayırımdır; bu da hakîkî ve iknâî vasıflar şeklinde ikiye ayrılır. Üçüncü ayırım ise, vasfın hüküm üzerindeki etkisinin derecesine göre yapılan sınıflandırmadır; burada vasıflar müessir, mülâim,¹⁹ garîb ve mürsel olarak kategorize edilir. Bu ayırımı ilk defa Gazzâlî’nin ortaya koyduğu kabul edilmektedir.²⁰ Ayrıca, münâsebe metodunun bu kısımlarına ilişkin olarak Gazzâlî’nin, özellikle te’sîr unsuruna verdiği önemin arkasında, Hanefî usûl düşüncesinin önde gelen ismi Debûsî’nin etkisinin bulunduğu belirtilmektedir.²¹ Sonuç itibarıyla münâsebe konusunun iki önemli

¹⁶ Gazzâlî, *Şifâ’u’l-ğalîl*, 143.

¹⁷ Gazzâlî, *Şifâ’u’l-ğalîl*, 159; İbrahim Kâfi Dönmez, “Maslahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/80-81.

¹⁸ Rahmi Yaran, “Cüveynî’den İzz b. Abdisselâm’a Makâsıd/Maslahat Söylemi”, *Ekev Akademi Dergisi* 10/28 (2006), 200-201.

¹⁹ Gazzâlî’de müessir ve mülâim terimleri, Debûsî’den mülhemdir. Fatih Turay, *Gazzâlî’nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 159.

²⁰ Gazzâlî, *Şifâ’u’l-ğalîl*, 144-172. detaylı bilgi için bk. Turay, *Gazzâlî’nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı*, 150-165; Yıldırım, *Hanefî Usûl Geleneğinde İletî Tespit Yolları*, 218.

²¹ Turay, *Gazzâlî’nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı*, 149.

ismi olan Cüveynî ve Gazzâlî, münâsebe kavramını farklı düzlemlerde geliştirerek hem makâsîd düşüncesinin hem de gayeci içtihadın teorik zeminini hazırlamışlardır.

Sonuç itibarıyla yukarıda ifade edilen usûlcülerin yaklaşımları arasındaki temel ayrım şuradadır: Cessâs ve Debûsî’de münâsebe, maslahatın teminiyle değil, şer’î tesîrin tespitiyle meşruiyet kazanırken; Cüveynî ve Gazzâlî’de münâsebe, bizzat maslahatın ve makâsîdın gerçekleşme gücüyle meşruiyet kazanır. Bu nedenle makâsîd teorisinin sistematik bir usûl disiplini olarak gelişmesi, illet-hikmet irtibatını zorunlu kabul eden mütekellim düşünce hattında mümkün olmuş; Hanefî gelenekte makâsîda riayet, küllî mânâlardan ziyade illetin mülâim/müessir oluşunun şer’î ilkelere uygunluğu üzerinden gerçekleşmiştir.

1. Râzî’de İlet Tespit Yöntemi Olarak Münâsebe

Kıyasın illet bahsinde önemli bir yere sahip olan münâsebe kavramı, vasıf ile hüküm arasındaki bağın akıl yoluyla tespit edilmesini ifade eder. Sözlükte *n-s-b* kökünden türeyen münâsebe, “yakınlık” (المقاربة) ve “benzerlik” (المشاكله) anlamlarına gelir. “*Falan kişi falan kişiye münâsibtir.*” ifadesinde olduğu gibi, iki şey arasındaki uyum, benzerlik ve ilişki anlamını taşır.²² Usûlcülerin terminolojisinde ise kavram, genellikle bu istilâhî anlamıyla kullanılmış; örneğin “*bu vasıf, bu hükme münâsibtir.*” denilerek, bir vasfın hükümle olan akli uygunluğu vurgulanmıştır.²³ Bazı usûlcüler ise kavramı yalnızca terimsel sınırdan bırakmayıp, “*bir şeyin herhangi bir yönüyle başka bir şeye uygunluk (münâsîp) arz etmesi*” şeklindeki genel anlamını da dikkate almışlardır.²⁴ Dolayısıyla münâsebe, hem sözlük hem de terim düzeyinde, iki unsur arasında aklın uygun bulunduğu bir ilişki ve benzerlik bağı anlamına gelir.

Râzî, *el-Mahsûl*’de münâsebe kavramını iki farklı biçimde tanımlar. İlk tanımına göre münâsebe, “*kişiyi faydanın (menfaatin) elde edilmesi ve korunması hususunda uygun olana ulaştıran şeydir*” (مَا يُوصِلُ إِلَى مَا يُوَافِقُ فِي تَحْصِيلِ الْمَنْفَعَةِ وَإِنْقَائِهَا). Râzî bu tanımda “tahsil” (تحصيل) kelimesiyle menfaatin yani faydanın elde edilmesini, “ibkâ” (إبقاء) ifadesiyle ise onun devam ettirilmesini veya korunmasını kasteder. Menfaat, Râzî’ye göre, ya haz (الذَّهْدُ) yani doğrudan nefiste lezzet ve memnuniyet duygusu meydana getirir, ya da hazza götüren bir araçtır. Haz, “*uygun (mülâim) olanın elde edilmesi*” demektir. Buna

²² Ebû Abdullâh Muhammed b. er-Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1420), 309; Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî’î İbn Manzûr, *Lisân'l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 1/756; Muhammed b. Muhammed b. ‘Abdurrez-zâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-‘arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 4/265.

²³ Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Alî Seyyiduddîn es-Sa‘lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdurrezzâk Affî (Beyrut: Dîmaşk: el-Mektebû'l-İslâmî, ts.), 3/270.

²⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, 3/270.

karşılık “zarar” ifadesi, elem ya da elem doğuran şeylerin giderilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla Râzî'ye göre münâsebe, olumlu yönden lezzet ve menfaatle, olumsuz yönden ise elem ve zararın giderilmesiyle ilişkilidir. Bununla birlikte Râzî, haz (lezzet) ve elem kavramlarının tanımının yapılamayacağı kanaatindedir. Çünkü Râzî'ye göre canlıların fayda ve zararın neler olduğu konusundaki idrak düzeyleri farklılık arz etmektedir. Râzî'nin ikinci tanımında ise münâsebe, “*akıl sahibi insanların fiillerine âdeten uygun düşen şeydir*”. Şelebî, bu ifadeyi “*akıllı kimselerin fiillerinde yarar veya zarar içeren yönleri ayırt edebilmeleri*” olarak yorumlar. Dolayısıyla Râzî'ye göre münâsebe, hem insan aklının tecrübesiyle kavranabilir, hem de fayda-zarar dengesini esas alan bir ölçüt olarak değerlendirilebilir.²⁵ Râzî'nin münâsebe tanımları, kavramın hem fayda-zarar merkezli hem de aklî uygunluk yönlerini birlikte ele alan bir anlayışı yansıtır. Ona göre münâsebe, sadece faydayı elde etmek veya zararı gidermekle sınırlı olmayıp, aklın insan fiilleri arasında kurduğu makul ilişkiyi de ifade eder.

Râzî'nin iki farklı tarif etrafında yürüttüğü bu tartışma, aslında onun hükümlerin gerekçelendirilmesine dair temel bakışının hangi zemine oturduğunu belirlemeyi amaçlar. Zira birinci tarif, ilahî hükümlerin maslahat eksenli bir gerekçeye dayandığını savunanların yaklaşımını çağırıştırırken; ikinci tarif, hükümlerin hiçbir aklî gerekçeye ihtiyaç duymadan sırf şer'î iradeye dayandığını kabul edenlerin konumuna karşılık gelir. Bu noktada mesele, doğal olarak usûl düşüncesinin en kadim ve belirleyici başlıklarından biri olan husûn ve kubuh tartışmasına uzanır. Çünkü hükümlerin akılla mı yoksa yalnızca şer'î hitapla mı bilineceği sorusu, eşyanın iyi veya kötü oluşunun mahiyetine dair tartışmadan bağımsız ele alınamaz. Râzî de tam bu nedenle, hükümlerin ta'lîl edilebilirliği meselesini temellendirmeden önce, “iyi” ve “kötü” niteliklerinin aklî mi yoksa şer'î bir belirlemeye mi dayandığını açıklığa kavuşturmayı gerekli görür.²⁶

Râzî, hüsün ve kubuh kavramlarını üç farklı şekilde tanımlamaktadır. İlk olarak, bir şeyin insan doğasına uygun ya da aykırı olması; ikinci olarak, bir şeyin kemâl (olgunluk) ya da noksanlık (eksiklik) olarak değerlendirilmesi; üçüncü olarak ise, bir fiilin sevap veya cezayı gerektirmesi şeklindedir. Râzî, ilk iki tanımın akıl yoluyla bilinebileceğini savunurken, üçüncü tanımın ise yalnızca şer'î hükümlerle anlaşılabilirliğini ifade eder. Buna göre, bir fiilin iyi veya kötü olarak nitelendirilmesi, Şâri'in emir ve yasaklarına dayalıdır. Şayet Şâri' bir fiili helal kılsa, o fiil “hasen” (iyi) olur; eğer haram

²⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi 'usûli'l-fikh*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2012), 263; Muhammed Mustafa Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm (Arz ve tahlîl li-tarîkatit-ta'lîl ve tetavvurâtihâ fî usûri'l-ictihâd ve't-taklîd)* (Mısır: Matba'atü'l-ezher, 1943), 240-241; Abdulkhakim Abdurrahman Esad Sa'dî, *Mebâhusü'l-ille fi'l-kıyâs inde'l-usûliyyîn* (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 2009), 391.

²⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/263.

kılırsa, “kabîh” (kötü) kabul edilir. Bu durum, fiillerin değerinin Şâri’in iradesine bağlı olduğu sonucunu doğurur. Zira ahiretle ilgili meselelerin, ulemanın ortak görüşüyle, nas olmadan bilinmeyeceği kabul edilmiştir. Bundan dolayı, nas gelmeden önce herhangi bir fiilin yasak (hazr) ya da serbest (ibâha) olarak değerlendirilemeyeceği belirtilmiştir.²⁷

Hikmetle ta’lil konusuna ilişkin olarak Râzî, bu yöntemin mutlak anlamda kabul edilebilir olduğunu savunmuştur. Râzî’ye göre, Allah’ın hükümlerinin hikmet ve maslahatla gerekçelendirilmesi, şer’î bağlamda bir sakınca teşkil etmez. Bu durum, sadece ilahî iradenin hikmetli bir şekilde tecelli ettiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda kulların akılla dinin hükümlerini kavrayabilmesini sağlar:

*Bir hükmün, nasta yer alan hikmete istinaden vaz’edildiğine kanaat getirirsek ve bu hikmetin benzer bir olayda da mevcut olduğu düşünürsek, zarûrî olarak bu iki düşünceden aynı hükmün o olaya da tatbik edilmesi gerektiği yönünde bir zan ortaya çıkar. Malum olduğu üzere zann-ı gâlibe göre amel etmek de vaciptir.*²⁸

Râzî, hikmetle ta’lil meselesini tartışırken, önce bu yönetime yöneltilen temel bir itirazı gündeme getirir: “Bir hükmün hikmetle gerekçelendirilmesi hâlinde, o hükmün gerçekten söz konusu hikmete dayandığını gösteren bir delilin varlığı nasıl tespit edilebilir?” Râzî bu itirazı şöyle cevaplar:

*Bir vasfın illet olup olmadığının tespit edilmesinin yolunun münâsebe yöntemi olduğunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Bu, bir vasfın bir maslahat sağlayıp sağlamadığına bakarak anlaşılabilir. Bu maslahat ya “mutlak bir maslahat olmalı” ya da “muayyen bir maslahat” içermelidir. Şayet mutlak bir maslahat olsaydı, maslahat barındıran her vasfın illet sayılması gerekirdi. Ancak bu mümkün değildir. Dolayısıyla belirli bir maslahat olması gerekir. Bu durum bizi şu soruyu sormaya sevk ediyor: Belirli bir maslahatın varlığını bilmek mümkün müdür? Şayet mümkün değilse, bu niteliğin illet olduğunu kanıtlamak da mümkün değildir. Çünkü hikmetin mevcudiyetini bilmek, hikmeti tanımaya bağlıdır. Eğer mümkünse, o zaman karşıtların itirazları geçersiz hale gelir. Çünkü onlar maslahatın gizli olduğunu ve bilinmeyeceğini ileri sürerler.*²⁹

²⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-İşâretu fî ilmi'l-kelem*, thk. Hani Muhammed Hamid Muhammed (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2016), 226-230.

²⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/322-323.

²⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/322-324; İbrahim Özdemir, “Usûlcülerde Hikmetle Ta’lil”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/21 (2018), 763; Ferhat Koca, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/517.

Râzî'nin bu çözümlenmeleri, münâsebenin yalnızca vasf ile hüküm arasındaki zahirî uygunluğu tespit eden bir teknik olmaktan öte, hükmün arka planındaki belirli hikmeti kavramaya imkân veren epistemik bir araç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Ona göre bir vasfın illet olarak belirlenmesi, muhtevası belirsiz ve her duruma teşmil edilebilecek türden genel bir faydaya (المصلحة المطلقة) değil, hükmün vaz'ına özgü somut ve belirlenebilir bir maslahata (المصلحة المعينة) dayanmalıdır. Mutlak maslahat, kapsamının genişliği sebebiyle hükmün gerekçesini tayinde yeterli bir belirleyicilik sunmaz; bu nedenle illetin, belirli ve tespit edilebilir bir hikmete bağlı olarak anlaşılması gerekir. Râzî, bu yaklaşımıyla hikmetin mahiyet itibarıyla bilinemez olduğunu savunan eleştirileri reddeder. Böylece o, münâsebeyi hikmet merkezli bir ta'lîl yöntemi olarak konumlandırmaktadır.

1.1. Râzî'de Münâsib Vasf ve Kısımları

Usûl literatüründe münâsib vasfa dair dikkat çekici bir terminolojik çeşitlilik bulunmaktadır. Gazzâlî, Râzî, İbn Hâcib (ö. 646/1249) ve Âmidî (ö. 631/1233) gibi usûlcüler, münâsib vasfın türlerine ilişkin özgün tasnifler geliştirmiş ve böylece kavrama dair sistematik bir çerçevenin oluşmasına önemli katkı sağlamışlardır. Her ne kadar münâsib vasfa ilişkin değerlendirmeler Gazzâlî öncesinde de yer alsa da, bu vasfın kısımlarını ilk kez kapsamlı ve düzenli bir sınıflandırma altında ele alan âlim Gazzâlî olmuştur. Râzî ise münâsib vasfı üç ayrı kategori altında inceleyerek illet tespit yöntemlerini belirli bir metodolojik bütünlük içinde değerlendirir. Ona göre aklî ve ictihadî deliller arasında en güçlü ve en işlevsel yöntem münâsebeye dayalı olandır.³⁰

1.1.1. Maksadın Yönüne Göre Münâsebenin Hakîkî (Gerçek İlgî) veya İknâî (Hayâlî İlgî) Olması

Râzî'nin hakîkî-iknaî şeklindeki tasnifi, önemli ölçüde Gazzâlî'nin yaklaşımından mülhem olmakla birlikte, sonraki dönem usûlcüleri üzerinde belirgin bir etki bırakmıştır. Nitekim Sadrüşşerîa (ö. 747/1346), Molla Fenârî (ö. 834/1431) ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) gibi müteahhir dönem âlimlerinin bu ayrımı benimseyerek kendi usûl sistemlerine dâhil etmeleri, Râzî'nin tasnifinin klasik usûl düşüncesindeki sürekliliğini ve etkileyici teorik ağırlığını açıkça göstermektedir.³¹

³⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/264-269.

³¹ Gazzâlî, *Şifâ'u'l-ğalîl*, 172-176; Râzî, *el-Mahsûl*, 2/264-269; Turay, *Gazzâlî'nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı*, 175; Yıldırım, *Haneî Usûl Geleneğinde İletî Tespit Yolları*, 219.

a) Hakîkî Münâsib

Kavramsal olarak, düşünme eylemi esnasında vasıf ile hüküm arasındaki ilişkinin zihinde eşzamanlı ve doğrudan idrak edilmesi anlamına gelir. Burada esas olan, hüküm ile vasıf arasındaki ilişkinin hakiki bir bağa dayanmasıdır. Bu bağlamda, vasıf hem hükme uygun (münâsib) hem de uygunluk arz eder (muvâfık) niteliktedir. Râzî'ye göre, hakîkî münâsibe dayalı maslahat, dünya ve ahiret yaşamına yönelik faydanın elde edilmesi üzerinden iki grupta incelenir. Ahirete ilişkin maslahat, yararlarının yalnızca ahirette görüleceği bir durumu işaret ederken; dünyevî maslahat üç alt başlık altında değerlendirilir: Zarûriyyât (temel ihtiyaçlar), hâciyyât (hayatı kolaylaştıran ihtiyaçlar), ve tahsîniyyât (estetik ve etik ihtiyaçlar). Usûlcüler, bu sınıflandırmayı makâsîdu'ş-şerîa açısından da ele almışlar ve şerîatın ana hedeflerinin temeli saymışlardır. Râzî, maslahat kategorilerinin aynı zamanda hakîkî münâsebetin seviyelerini de oluşturduğunu ifade eder. Bu durum, maslahat ve münâsebe arasındaki yakın ilişkiyi gösterir. Bu anlayış, Karâfî'nin (ö. 684/1285) “*Şerhu tenkîhi'l-fusûl*” adlı eserinde vasfın illet olarak kabul edilmesi için maslahatla desteklenmesi gerektiği fikrine de kaynaklık etmiştir.³²

1) Zarûriyyât

Râzî'nin birinci tarifte bahsettiği tahsil ve ibkâ kavramları, maslahat anlayışını yansıtmaktadır. Tahsil, faydayı temin etmeyi (celb-i menfaat), ibkâ ise zararı engellemeyi (def-i mazarrat) ifade eder. Bu, şer'î maksatların muhafazası için gereklidir. Râzî, bu maksatları zarûriyyât bağlamında ele alır ve beş temel unsurun korunmasını ön plana çıkarır: nefsin (canın), malın, nesebin, dinin ve aklın muhafazası. Bu maksatlar, hayatın sürdürülebilirliğini sağlamak için Şârî'in kullara yönelik koruma hedeflerini teşkil eder. Ancak Râzî, Gazzâlî gibi bu maksatları belirli bir sıralama ve tertip içerisinde ele almaz.³³

Râzî'ye göre nefsin muhafazası, şerîatın öngördüğü kısas mekanizmasının uygulanmasıyla teminat altına alınır ve “Kısasta sizin için hayat vardır.” ayeti, bu hükme delil teşkil eder. Bu bağlamda, kastî öldürme fiili, nefsin korunmasına yönelik hükmün münâsib vasfı olarak değerlendirilir. Malın korunması ise tazmin yükümlülükleri ve ilgili had cezaları aracılığıyla sağlanmakta; nesebin muhafazası, zinânın yasaklanmasıyla güvence altına alınmaktadır. Râzî, dinin korunmasını ise riddetin yasaklanması ve Allah

³² Râzî, *el-Mahsûl*, 2/264, 476-477; Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *Şerhu tenkîhi'l-fusûl*, thk. Tâhâ 'Abdurrahîm Sa'd (b.y.: Şirketu't-Tıbâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Muttahide, 1393), 427; Felicitas Opwis, *Maslaha and the Purpose of the Law Islamic Discourse on Legal Change from the 4th/10th to 8th/14th Century* (Leiden: Brill, 2010), 99; Ertuğrul Boyunakalın, “Makâsîdu'ş-Şerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/424-425.

³³ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/264; Gazzâlî, *Şifâ'u'l-ğalil*, 174.

yolunda savaşıması gibi hükümler üzerinden temellendirir ve bunu “Allah’a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşın.” ayetiyle destekler. Beşinci maksat olan aklın muhafazasında ise içkinin haram kılınması belirleyici bir konuma sahiptir; “Şeytan içki ve kumar yoluyla sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister.” ayeti bu görüşün dayanaklarından biridir. Râzî, tüm bu maksatların şer’î maslahatları gerçekleştirmeye yönelik olduğunu, bunların ihlâlinin ise mefsedete yol açacağını vurgulayarak münâsebe ile maslahat arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.³⁴

2) Hâciyyât

Hâciyyât, bireyin toplumsal yaşama entegre olmasında ve medenileşme sürecinde önemli bir yere sahiptir.³⁵ Bu kategoride, zaruret seviyesine ulaşmayan ancak insanların güçlük yaşamadan hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli maslahatlar değerlendirilir. Râzî, hâciyyâtın hakîkî münâsib vasıflar arasında ikinci derecede yer aldığını belirtir ve küçük bir kızın evlendirilmesinde veliye yetki verilmesini zarûrî değil, ihtiyaç temelli bir maslahat olarak değerlendirir. Nikâhtan doğan fayda, zarûrî bir gereklilik değil, hâciyyât düzeyinde bir maslahat niteliği taşır.³⁶ Râzî, hâciyyât kapsamında değerlendirilen maslahatların bazı durumlarda zarûret hükmüne yaklaşabileceğini ifade eder. Râzî'nin bu yaklaşımı, Gazzâlî ve Cüveynî'nin “*genel bir ihtiyaç zaruret hükmüne geçebilir*” şeklindeki görüşleriyle paralellik arz eder. Nitekim bir toplumda haram kazanç yollarının yaygınlaşması ve helal geçim imkânlarının ortadan kalkması durumunda, zaruret sınırını aşmamak kaydıyla haramdan yararlanılabileceğini kabul eder. Ancak bu ruhsat, yaşamı sürdürecektir asgari düzeyle sınırlı olmalı, ihtiyaç miktarını aşmamalıdır.³⁷

3) Tahsîniyyât

Râzî, tahsîniyyâtı, insanı ahlâkî olgunluğa ve mizâcî güzelliğe yönlendiren maslahatlar olarak ikiye ayırır. İlk kısım, şer’îatın genel ilkelerine aykırı düşmeyen ve muhterem kaidelere dayanan tahsîniyyâtlardır. Bu tür maslahatlar, şer’î delillerle uyum içinde olduklarından kabul edilebilir niteliktedir. Örneğin, pis şeylerin yenmesinin haram kılınması, insan onurunu koruma amacına yöneliktir. Benzer şekilde, kölenin şahitlik yapmasının uygun görülmemesi, onun ahlâkî veya aklî yetersizliğinden değil, şahitliğin toplumsal itibara dayalı bir makam olmasındandır. İkinci kısım ise, dinin

³⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/264.

³⁵ Muhammed Tahir İbn Âşûr, *Hâşiyetu tevdîh ve't-teshîh li müşkilâti kitâbi't-tenkîh* (Tunus: Matba'atu'n-Nehda, 1341), 2/161.

³⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/264; Okur, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Münâsebet Kavramı*, 69.

³⁷ Cüveynî, *el-Burhân* 2/79; Gazzâlî, *Şifâ'u'l-ğalîl*, 245.

muteber kaidelerine aykırı olan tahsîniyyâtlardır. Râzî, mükâtebe³⁸ akdini bu gruba örnek olarak verir. Kölenin mülk statüsünde olması, efendisi karşısında hukukî bakımdan eşit bir konuma gelemeyeceği anlamına gelir. Bu sebeple mükâtebe, hakikatte kişinin kendi malını yine kendisine satması mahiyetindedir ki bu, aklen tutarsız bir işlemdir. Râzî'ye göre, bu tür maslahatlar fikhî açıdan tahsîniyyât boyutunda uygun görünse de, muteber şer'î kaidelere dayanmadıkları için geçerli bir illet oluşturmaz. Râzî'nin burada mükâtebe örneğini zikretmesindeki amaç, bu uygulamanın meşruiyetini reddetmek değil, tahsînî maslahatların her güzel görünen durumda aklî illet olarak kullanılmayacağını göstermektir. Ona göre mükâtebe, örfen güzel bir davranış olmakla birlikte, mülkiyet ilkesi açısından aklî tutarlılık taşımamaktadır. Zira köle efendisinin mülkü olduğundan, kölenin kendi kazancıyla efendisine ödeme yapması, aslında kişinin kendi malını kendisine satması anlamına gelir. Bu sebeple Râzî, mükâtebenin “örfen hoş” görülse de “aklen gayr-i makbûl” bir işlem olduğunu ifade eder. Ancak bu, mükâtebenin şer'î açıdan geçersiz olduğu anlamına gelmez; bilakis, şer'î nas bu uygulamayı özgürlük ve ihsan gibi daha yüksek bir hikmete binaen meşru kılmıştır. Dolayısıyla Râzî, bu örnek üzerinden tahsînî maslahatların meşruiyetini değil, bunların aklî illet olarak kullanılmasının sınırlarını tartışmaktadır.³⁹

Râzî'ye göre bir meselenin zarûriyyât, hâciyyât veya tahsîniyyât derecelerinde ele alınmasının açıklığı bazen zâhir, bazen de hafî olabilir. Bu durumda ortaya çıkan ihtilaflar, çoğunlukla kişilerin zannî kanaatlerindeki farklılıklardan kaynaklanır. Cüveynî'nin yaklaşımını benimseyen Râzî, bu durumu kısas örneği üzerinden açıklar. Kısas hükmü, nefsin muhafazası ilkesine dayanır ve bu ilke zâhir olduğunda hüküm uygulanır. “Kısasta sizin için hayat vardır.” ayeti, suçluları cinayetten caydırma amacına işaret ederek bu münâsebenin açıklığını ortaya koyar. Ancak bazı durumlarda hüküm ile mak-sat arasındaki ilişki bu kadar açık değildir. Örneğin, bir kimsenin öldürülmesine birden fazla kişinin fiilen katıldığı durumlarda -yani müşterek katiller söz konusu olduğunda- kısasın uygulanıp uygulanmayacağı tartışmalıdır. Bazı usûlcüler bu kişilerin doğrudan katil sayılmayacağını belirtirken, Cüveynî onların da kısasa tabi olması gerektiğini savunur. Zira masum bir canın öldürülmesine iştirak edenlerin cezasız kalması, canın korunması ilkesine aykırıdır. Sonuç olarak Râzî'ye göre, öldürme fiiline karşılık olarak

³⁸ Kölenin özgürlüğüne kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapmasına denilmektedir. Fahrettin Atar, “Mükâtebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/530.

³⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/265.

kıyasın uygulanması akılla kavranabilir bir münâsebeyle dayanır; bu münâsebe ise şeriatın önem verdiği "hayatı koruma" ilkesidir.⁴⁰

Usûlcülere göre zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât arasındaki ayrımı netleştirmek her zaman mümkün olmamıştır. Bu ayrımın hangi fikhî meseleye uygulanacağı çoğunlukla farklı ihtihadlara dayandığı için mutabakat sağlanması da güçtür. Ancak bu tür bir sınıflandırmanın amacı, şer'î hükümlerin birbiriyle uyumlu ve bir asla râci olduğunu göstermek ve maslahatlar arasındaki hiyerarşi ve dengeyi kurmaktır. Ayrıca, cüz'î meselelerde kararsızlık yaşandığında, hükümlerin küllî bir perspektifte değerlendirilmesine imkân tanımaktır. Râzî'ye göre bu üç grup arasında bir öncelik sırası vardır: Zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât. Bir tercih durumu oluştuğunda, öncelikli olarak zarûrî maslahatların, ardından hâcî maslahatların ve son olarak tahsînî maslahatların korunması gereklidir. Râzî, bu üç grubu birbiriyle bağlantılı ve zarûriyyâtın merkezde olduğu iç içe geçmiş katmanlar olarak görmektedir.⁴¹

b) İknâî Münâsib

Râzî'ye göre *iknâî münâsib*, ilk bakışta münâsib gibi görünen, ancak derinlemesine bir inceleme sonucunda aslında münâsib olmadığı anlaşılan vasıfları ifade eder. Bu bağlamda, İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) içki, leş (meyte) gibi maddelerin satışını haram kabul etmesi örnek olarak zikredilir. Şâfiî, bu maddelerin satışının yasaklanma illetini necâset olarak belirlemiş ve onları köpek ya da gübre gibi necis maddelere kıyas etmiştir. Bu gerekçe, her iki taraf da necâset vasfı üzerinden değerlendirildiği için ilk bakışta makul görünmektedir. Ancak Râzî'ye göre bu münâsebe, hakikî değil hayalîdir. Zira necis maddeler, namaza engel teşkil etmeleri bakımından haram kılınmışlardır; fakat bu durum, onların mutlak anlamda kullanılmalarının veya satışlarının caiz olmadığı sonucunu doğurmaz. Örneğin, bu maddelerin haram oluşu ile satıma konu olmaları arasında doğrudan bir aklî bir uygunluk (münâsebe) bulunmaz. Sonuç olarak Râzî'ye göre bu tür münâsebeler, hüküm ile illet arasında zorunlu bir bağ kurmadıkları için illet tespitinde hakikî bir delil değeri taşımazlar. Çünkü illetin geçerli olabilmesi, hükmün varlığını zorunlu olarak gerektiren açık bir aklî veya şer'î münâsebenin bulunmasına bağlıdır. Bu durumda, yalnızca yüzeysel bir benzerliğe dayanan münâsebeler, hükmün gerçek gerekçesini ortaya koyamaz ve bu nedenle sahih bir ta'lîl yöntemi olarak kabul edilemez.

⁴⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/209,157; Râzî, *el-Mahsûl*, 2/265; Soner Duman, "İmâm Gazzâlî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 22.

⁴¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/399; Dönmez, "Maslahat", 28/83.

Râzî'nin bu analizi, delil ve illet arasındaki doğru ilişkiyi vurgulamak açısından dikkat çekicidir. Usûlcüler de bu tarz münâsebinin câiz olmadığını ifade etmişlerdir.⁴²

Bir tablo üzerinden hakîkî ve iknâî münâsibin şu şekilde tablolaştırılması mümkündür:

Konu	Hüküm	Vasıf	Hakiki Münasip	İknai Münasip
• İçki İçmek	• Haram	• Sarhoşluk	• Aklın Korunması	_____
• İçki Satmak	• Haram	• Necislik	_____	• Necis Olması
• Hayvan Dışkılarıyla Namaz Kılmak	• Haram	• Necislik	• Necis Olması	_____
• Ölü Hayvanın Satışı	• Haram	• Necislik	_____	• Necis Olması

Tablo 1: Hakîki ve İknâî Münasibin Örnek Gösterimi

1.1.2. Hükme Te'sîr Etmesi Yönüyle Vasfın Muteber, Mülgâ veya Mürsel Münâsib Olması

1.1.2.1. Vasfın Muteber Olması

Râzî, muteber münâsibi açıklarken, bu konuda sistematik bir sınıflandırma sunmuştur. Fıkıh usûlünde mantık dilini kullanarak şer'î hükümleri sınıflandırmış ve bu sistemi genelden özele doğru bir ilişki temelinde oluşturmuştur. Örneğin, hüküm, yüksek bir cins (اعم) olarak tanımlandıktan sonra talep ve tahyîr şeklinde iki türe ayrılır. Talep, fiili yapmaya (icâb ve nedb) ve fiili terk etmeye talep (tahrîm ve kerâhet) şeklinde daha alt sınıflara ayrılır. Devamında Râzî, vâcib kavramını ibadet türleri ekseninde tasnif eder; ibadeti ise namaz gibi alt kategorilere ayırır ve nihayetinde namazı farz ve nafî olmak üzere sınıflandırır. Râzî'nin "vasıf" a dair yaptığı tasnif de benzer şekilde genelden özele (umûm-husûs) dayalı bir mantığa sahiptir. Buna göre vasıf, öncelikle münâsib olan ve olmayan şeklinde iki ana kategoriye ayrılır. Bu yöntem sayesinde muteber vasıflar ile bunlara bağlı hükümler daha net ve belirgin hale gelmektedir.⁴³

Muteber vasıf, Şârî tarafından hükümlerle ilişkilendirilmesi geçerli kabul edilen ve usûlcüler arasında üzerine hüküm bina edilebileceği hususunda ittifak bulunan vasıfları ifade eder. Bu tür vasıflar, şer'î hükümlerin hedeflediği maslahatlara, örneğin aklın ve

⁴² Gazzâlî, *Şifâ'u'l-ğalil*, 1/174; Râzî, *el-Mahsûl*, 2/266.

⁴³ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/266.

canın korunmasına yöneliktir. Bütün bunlarla birlikte Râzî muteber vasfın dört türünden bahsetmektedir.⁴⁴

a) Münâsib olan türün hükmün türünde muteber olması (تأثير النوع في النوع):

Râzî'ye göre, münâsib olan türün hükmün türünde muteber olması, illet ile hüküm arasında aynı tür düzeyinde kurulan bir uygunluğu ifade eder. Nitekim sarhoşluk vasfı, içkinin haram kılınmasının doğrudan sebebidir. Sarhoşluk kişiye ve topluma zarar veren bir mefsedet olarak görüldüğünde, haramlık hükmüyle tam bir uyum içindedir. Böylece “türün türde muteber olması” ilkesi gerçekleşmiş olur; çünkü hem illet (sarhoşluk) hem hüküm (haramlık) aynı kategoride, yani tür düzeyinde birbirine karşılık gelmektedir. Sonuç itibarıyla Râzî, illet ile hüküm arasındaki türsel paralelliği vurgular; dolayısıyla bir vasfın aynı türdeki başka bir hükme taşınabilirliğini (ilhak) aklen temellendirir. Ayrıca bu tasnif, şer'î hükümlerin mantıksal yapısını açıklamada oldukça önemlidir.⁴⁵

b) Münâsib olan türün hükmün cinsinde muteber olması (تأثير النوع في الجنس):

Râzî, bu tür münâsebenin, illetin hükümle aynı cins düzeyinde bir ilişki taşıdığı durumlarda ortaya çıktığını belirtir. Burada vasıf, doğrudan aynı türde bir hükmü değil, onun ait olduğu genel kategoriyi (cinsi) etkiler. Örneğin, anne ve baba bir kardeşlerin mirasta öncelikli olmaları, nesep bağının kuvvetinden kaynaklanır. Bu vasıf, evlilik velayetinde de benzer bir şekilde önceliğe yol açar. Her ne kadar miras velayeti ile nikâh velayeti tür olarak farklı olsa da, her ikisi de “öncelik” kavramı cinsi altında birleşmektedir. Bu, türün hükmün cinsinde etkili oluşuna örnektir. Bu örnekte Râzî, iki farklı alan arasında doğrudan türsel bir benzerlik bulunmasa da, aynı cinsin (öncelik ve velayet) altında ortak bir illete (nesep bağı) dayalı hüküm kurmanın aklen makul olduğunu göstermektedir. Böylece vasıf, aynı türdeki değil, aynı cinsteki hükümler için belirleyici hale gelir.⁴⁶

c) Münâsib olan cinsin hükmün türünde muteber olması (تأثير الجنس في النوع):

Râzî, bu noktada dikkat çekici bir kıyas ve kavram çözümlemesi ortaya koyar. Seferi durumdaki bir kimsenin dört rekâtlık namazlarını iki rekâta indirmesi ve hayızlı bir kadının kılamadığı namazlarının düşürülmesine yönelik hüküm verilmesi, meşakkat

⁴⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/266; Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 213; Ali Pekcan, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi* (İstanbul: Ek Kitap Yayınları, 2012), 71-72.

⁴⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/266.

⁴⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/266; Râzî Cinsi, fasl ve nevi'in kapsandığı veya tikel bir şeyin bütünlüğü şeklinde tanımlar. Opwis, *Maslaha and the Purpose of the Law*, 101.

kavramının şer'î hükümlerdeki etkisini göstermektedir. Yolcunun ve hayızlı kadının sıkıntılarının doğası birbirinden farklı olsa da her ikisinin ortak noktası meşakkattir. Râzî'ye göre bu durum, meşakkatin mutlak bir cins olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya koyar. Burada, "iskat" (yükümlülüğün düşürülmesi) hükmü tür olarak nitelenir ve meşakkat cinsi altında değerlendirilir. Yolculuğun zorluğunda namazın kısaltılması ve hayızlı bir kadının kılamadığı namazlarının affedilmesi örnekleri, meşakkatin hükümlere etkisinin farklı türlerde nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır.⁴⁷

d) Münâsib olan cinsin hükmün cinsinde muteber olması (تأثير الجنس في الجنس):

Râzî, bu başlık altında belirli bir “*asla dayanmayan, ancak hikmet benzerliği taşıyan hükümleri*” ele alır. Halvet yasağını, cinsel ilişkiye yol açabilecek bir davranış olması yönüyle değerlendirir; aynı şekilde içki içen kimseye kazf (iftira) cezası verilmesini de bu kategoriye örnek gösterir. Burada “halvet”, fiilin kendisi değil, ona götüren sebep olarak ele alınmıştır; tıpkı sarhoşluğun da iftiraya zemin hazırlayan bir vasıf olması gibi. Hz. Ali'nin “*Şarap içen sarhoş olur, sarhoş iftiraya düşer.*” sözü, bu yaklaşımın en açık örneğidir. Bu örneklerde Râzî, iki fiil arasında doğrudan bir illet birliği kurmaz; ancak her iki fiilin de aynı türden bir mefsedeti—*toplumsal düzenin bozulması ve iffetin zedelenmesi*—paylaştığını vurgular. Böylece hüküm, vasıf ile hüküm arasında cins düzeyinde kurulan benzerlik üzerinden temellendirilir.⁴⁸

Râzî, muteber vasfın dört kısmını, umum-husus mertebeleriyle birlikte ele alarak zarûriyyât-ı hamsenin her birinde bu kısımların uygulanabilir olduğunu ifade eder.⁴⁹ Bu çerçevede, sırasıyla a maddesi b'ye, b maddesi c'ye, c maddesi ise d maddesine tercih edilir. Bu öncelik, umum-husus kaidesine dayanan bir hiyerarşi ile açıklanır.⁵⁰ Râzî'nin genel bir cins ve türe dayalı düzeni, Şâri'in hangi vasfı öncelikle dikkate aldığı ya da hüküm üzerinde en güçlü te'sire sahip olduğunu belirlemeyi kolaylaştırır. Râzî'ye göre, bir vasfın daha spesifik (أخص) olduğu durumlarda, onun hükümde itibara alınma olasılığı daha güçlüdür. Bu durum, daha genel (أعم) bir vafsa göre o spesifik vasfın tercih edilmesine yol açar. Vasfın şer'î bir hükümde değerlendirilmesi olasılığı, onun Şâri' tarafından kabul edilip edilmemesine bağlıdır. Râzî'ye göre, şer'î hükümlerde daha sık ve açık biçimde dayanak kılınan vasıflar, hüküm açısından daha yüksek bir itibar derecesine sahiptir. Başka bir ifadeyle, bir vasfın şeriat tarafından farklı bağlamlarda delil olarak kullanılma sıklığı ve açıklığı arttıkça, onun illet olarak değerlendirilme olasılığı da

⁴⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/266; Karâfi, *Şerhu tenkîhi'l-fusûl*, 394.

⁴⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/266; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Komisyon (Mısır: Matba'atu'-saadeti, t.s.), 9/72.

⁴⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/267.

⁵⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/400; Karâfi, *Şerhu tenkîhi'l-fusûl*, 394.

güçlenir. Bundan dolayı Râzî, “Şâri’ tarafından bu vasıflar itibara alındığı için biz de bu vasıflara itibar ediyoruz” der.⁵¹

1.1.2.2. Vasfın Mülgâ Olması

Râzî'ye göre, Şâri’ tarafından ilga edildiği bilinen vasıflar, herhangi bir hükümde illet olarak değerlendirilmez. Bu tür vasıflar, zararı giderme veya maslahatı sağlama açısından uygun görünse de Şâri’ tarafından itibar edilmediği için muteber kabul edilmez. Bu bağlamda, Endülüs hükümdarının özürsüz şekilde orucunu bozması durumu örnek verilir. Hükümdara, köle azadı ya da fakirleri doyurma kefareti değil, yalnızca peşe altmış gün oruç tutma yükümlülüğü getirilmiştir. Bu, köle azadı ve fakirleri doyurmanın hükümdar için kolay olması nedeniyle verilmiş bir hüküm olarak görünse de bu durum Şâri’ tarafından hükümde muteber bir vasıf olarak kabul edilmemiştir. Dolayısıyla, mülgâ vasfın hükümde belirleyici olamaması, Şâri’ tarafından reddedilmiş olmasından kaynaklanır.⁵²

1.1.2.3. Vasfın Mürsel Olması

Râzî'ye göre mürsel münâsib, Şâri’ tarafından geçerli veya geçersiz olduğu açıkça belirtilmeyen vasıfları ifade eder. Bu tür münâsibin bir diğer adı da maslahat-ı mürseledir. Bazı usûlcüler, bu tür münâsibin müçtehidin takdirine bağlı olarak hükümle ilişkilendirilmesi nedeniyle maslahat-ı mürsele adıyla anıldığını belirtir.⁵³ Râzî'nin bu konudaki yaklaşımları daha çok maslahat-ı mürsele konusunda ele alınacaktır.

1.1.3. Mülâemet ve Asılların Şahitlik Etmesi Açısından Münâsib Vasıf

“Asılların şahitliği” (شهادة الأصل) ifadesiyle kastedilen, Şâri’in başka bir asılda belirli vasıfları hükümlerle ilişkilendirmiş olmasıdır. Dolayısıyla, bir vasfın muteberliği, onun önceki şer’î örneklerde hükümle ilişkilendirilip ilişkilendirilmemesine bağlıdır. Râzî, vasıf-hüküm ilişkisini açıklarken mülâemet kavramını “şer’î hükmün gayesiyle uyumlu olma derecesi” şeklinde ele alır. Bu çerçevede, vasfın Şâri’ tarafından dikkate alınmasıyla ilgili ikinci taksîmdeki *te’sîr* anlayışı ile bu bölümdeki *mülâemet* kavramı arasında paralellik bulunsa da, aralarında nüans farkı vardır. *Te’sîr*, vasfın Şâri’ tarafından doğrudan dikkate alınmasını; mülâemet ise vasfın naslarda yer alan illetlerle uyum göstermesini ifade eder. Râzî münâsib mülâemeti aslın şahitlik edip etmemesiyle birlikte incelemekte ve bunları da dört kategoriye ayırır:

⁵¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/267; Opwis, *Maslaha and the Purpose of the Law*, 102.

⁵² Râzî, *el-Mahsûl*, 2/267, 476; İbn Âşûr, *Hâşiyetu tevdîh ve’t-teshîh li müşkilâti kitâbit-tenkih*, 2/167.

⁵³ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/267; Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 215.

1) Bu kısımda, vasfın türü hükmün türünde, vasfın cinsi de hükmün cinsinde etkilidir. Bu kısımda önemli olan husus mülâim olan vasıfta bir aslın şahitliği söz konusudur.

Örnek: Yaralama ve Kıyas

Râzî'nin örneğinde, ağır bir aletle yapılan yaralamanın, kesici bir aletle yapılan yaralamaya kıyaslanması ele alınır. Her iki durumda da hükmün illeti olan kasten yaralama vasfı ortaktır. Bu vasıf, hem hususî düzeyde (nev') hem de genel düzeyde (cins) hükümle irtibatlıdır. Örneğin:

- **Nev' Açısından:** Kasten öldürme fiili, kısas hükmünün doğrudan uygulanmasını gerektiren özel bir vasıftır.
- **Cins Açısından:** Kasten yaralama, kısasın genel gayesi olan "canın korunması" ilkesine hizmet eden bir üst kategoriye (cins) dâhildir.

Bu durumda, kısas hükmü, sadece bireysel öldürme eylemini değil, benzer türdeki yaralama fiillerini de içine alan daha geniş bir normatif çerçeveye işaret eder. Râzî, bu ilişkiyi "münâsib mülâim" yöntemiyle temellendirir; çünkü vasfın (kasten yaralama) hükmün gayesiyle (nefsin muhafazası) olan uygunluğu hem akli hem de şer'î delillerle desteklenmiştir. Naslarda, öldürme fiilinin "kesici" veya "ağır" bir aletle gerçekleşmesi arasında ayırım yapılmaması, bu illetin (kasten yaralama) genel bir kategori olarak kabul edildiğini gösterir. Dolayısıyla, Râzî'ye göre kısas hükmünün kapsamı, fiilin aracına değil, maksadına ve sonuç doğurucu niteliğine bağlıdır. Bu yönüyle Râzî, illetin tespitinde vasfın alet veya biçimden bağımsız olarak aklen sabit olan yönünü esas alır ve bu yaklaşımı, usûlcüler arasında ittifakla kabul edilen bir yöntem olarak sunar.⁵⁴

2) Râzî'ye göre bu kısımda yer alan münâsib vasıf, ne şer'î bir asılda hükümle ilişkilendirilmiş ne de aklen hükmün gayesiyle uyumlu (mülâim) bir nitelik taşımaktadır. Başka bir ifadeyle, bu tür bir vasıf hem asılların şahitliğinden yoksundur hem de maslahat yönü itibarıyla hükümle anlamlı bir bağ kuramaz. Dolayısıyla bu tür münâsebe, illet olarak kabul edilmez ve usûlcülerin icmâsı doğrultusunda reddedilir. Râzî, bu duruma örnek olarak katilin mirastan mahrum bırakılmasını zikreder. Mirasçı olabilecek bir kişinin "katil"⁵⁵ vasfıyla mirastan mahrum edilmesi durumunda, görünüşte bu mahrumiyetin illeti öldürme fiilidir. Ancak burada hüküm, failin niyetinin tam tersi bir sonuç doğurmaktadır; zira katil, mirastaki payını elde etme amacıyla bu fiili işlemektedir. Böyle bir durumda öldürme fiilinin miras mahrumiyetine illet olması

⁵⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/268-269; Yıldırım, *Hanefti Usûl Geleneğinde İletti Tespit Yolları*, 177-179, 199.

⁵⁵ Ebû 'Abdillâh b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, ed. Muhammed Fu'âd b. 'Abdilbâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye; Faysal 'İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.), "Diyet", 14, (No: 2645).

aklen uygun görünmemektedir. Râzî'ye göre, bu hükmün geçerliliği yalnızca nas ve icmâ ile sabit olmuştur; aksi hâlde katilin mirastan mahrum edilmesini gerektirecek bir illet bulunmazdı. Dolayısıyla bu örnekte vasıf (katillik) ile hüküm (miras mahrumiyeti) arasında doğrudan bir bağ kurulamaz. Bu örnek, asılların şahitlik etmediği ve maslahat açısından uygun olmayan vasıfların illet olarak kullanılamayacağını açıkça göstermektedir.⁵⁶

3) Râzî'ye göre bu kısımda yer alan münâsib vasıf, şer'î bir asıl tarafından desteklenmemekle birlikte hükmün gayesiyle aklen uyumlu (mülâim) bir niteliktir. Başka bir ifadeyle, vasıf ile hüküm arasında maslahat bakımından bir uygunluk (münâsebe) bulunsa da, bu uygunluğu teyit eden herhangi bir nas veya asıl bulunmamaktadır. Râzî, bu tür münâsebenin vasfın cinsinin hükmün cinsinde dikkate alındığı, ancak türünün hükmün türünde desteklenmediği durumlara karşılık geldiğini belirtir. Bu yönüyle, maslahat-ı mürsele kavramıyla aynı temele dayanmaktadır. Nitekim mülâim vasıf, hükümle aklen uyumlu olmakla birlikte, şer'î bir asıl tarafından desteklenmediği için mürsel olarak nitelendirilir. Râzî'nin bu vasfı maslahat-ı mürseleden sayması, onun maslahatın hüküm çıkarımında rolünü prensip düzeyinde kabul ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Râzî bu kategoriye ilişkin somut bir örnek sunmaz. Fakat, Râzî'nin bu bağlamda herhangi bir örnek sunmaması, yaklaşımın teorik bir düzeyde kaldığını düşündürmektedir.⁵⁷

4) Râzî'ye göre bu bölümdeki mülâemet, belirli bir aslın desteklediği ancak uygun nitelikte olmayan bir vasfa dayanır. Burada vasfın türü, hükmün türüne şahitlik etmekteyken, vasfın cinsi hükmün cinsine şahitlik etmemektedir. Râzî, vasfın türü ile hükmün türü arasında bir ilişki kurularak münâsebe sağlanabiliyorsa, bu tür vasıfları "garîb" olarak adlandırır. Şâri', hükmü vasfa bağlamak amacıyla sadece vasfı dikkate almaktadır. Râzî, bu durumu açıklamak için sarhoşluk örneğini ele alır. Sarhoşluk, aklın korunması ilkesine uygun olarak içkinin haram kılınmasında münâsib bir vasıf olarak değerlendirilir. Ancak, bu vasıf belirli bir aslın içinde mevcutken, başka bir asılda Şâri' tarafından dikkate alınmaz ve dolayısıyla bir aslın şahitliği gerçekleşmez. Vasıfla hüküm arasında bir bağ bulunsa da (yani mülâzemet), bu vasıf diğer hükümler açısından göz önüne alınmaz. Çünkü garîb münâsibe bir diğer tanım, nas ile belirtilmiş olmasına rağmen İslâm'ın yerleşik kurallarına uygunluğu net olmayan vasıflardır. Sonuç olarak,

⁵⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/268.

⁵⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/268, 476.

Râzî bu bölümü “garîb münâsib” olarak adlandırmakta ve garîb münâsibin delil olamayacağını ifade etmektedir.⁵⁸

Râzî'nin münâsib vasıf üzerine yaptığı üçlü taksim, sadece kendi döneminde değil, sonraki dönemlerde de oldukça etkili olmuştur. Gazzâlî'den etkilenerek bu metodolojiyi geliştiren Râzî, kendisinden sonra gelen Beydâvî ve Sadruşşerîa gibi önemli âlimler üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bu üçlü tasnifin gelişim süreci Cüveynî ile başlayıp Gazzâlî, Râzî ve Âmîdî gibi Şâfiî usûlcüleri tarafından sistematik bir hale getirilmiştir. Bu yöntemin yalnızca Şâfiî usûlcüleriyle sınırlı kalmadığı, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî usûlcüleri tarafından da benimsenerek daha geniş bir etki alanı bulduğu görülmektedir.⁵⁹

2. Münâsebenin İlliyet Açısından Sahihliği

Râzî, Gazzâlî gibi varlık âleminde nesnelere arasında doğalarından kaynaklanan bir illiyet (nedensellik) ilişkisi bulunmadığını belirtir. Ancak, Allah'ın şer'at kurallarını belirlerken bir düzen gözettiğini ifade eder. Bu düzen, kulların maslahatına olanı esas alarak kuralların belirlenmesidir.⁶⁰ Allah'ın, insanlara faydalı kurallar koyması, şer'î illiyet (hukuki nedensellik) ve hükümlerin gerekçelerle bağlantısı hakkında araştırma imkânı sağlar. Dolayısıyla, Râzî'nin Allah'ın hükümleri ve illiyet anlayışı üzerine yaptığı değerlendirmeler, bu konuların derinlemesine incelenmesini gerektirir ve özellikle münâsebenin hüküm-illet ilişkisindeki noktayı kavramak açısından belirleyici bir önem taşır.

Râzî'nin münâsebe anlayışı, hükmü gerekçelendirmek için vasıf ve hüküm arasındaki bağlantıyı sağlam bir temele oturtmayı amaçlar. Ona göre, münâsebenin temel amacı faydanın sağlanması ve zararın önlenmesidir. Eğer bu hedefler doğru şekilde ifade edilmezse, münâsebe doğru bir netice veremez. Râzî'nin düşüncesine göre, vasıf ve hüküm arasındaki aklî uygunluk, illiyet zannı barındırdığından, bu zanla amel etmek gerekir. Allah'ın hakîm olduğu ve hükümlerin hikmet üzere konulduğu kabul edilerek, bu anlayış, mantıkî bir çerçevede açıklanır. Birinci önermeye göre, Allah hükümlerin konulmasında kulların maslahatını gözetmiştir; çünkü hakîm olan Allah abes bir iş yapmaz. İkinci önermede, Şâri'in belirli bir hükmü belirli bir maslahat için koyduğu varsayılır. Üçüncü önermede ise, bu hükümlerin belirli maslahatlar için konulduğuna dair zann-ı gâlib oluşur. Bu mantıkî temellendirmeler neticesinde, bir hükmün belirli bir

⁵⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/268; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Kâşif'an usûli'd-delâil ve fusûli'l-ilel*, thk. Ahmed Hicâzî elikkâ (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1413), 98; Ahmet Yaman (ed.), *Makâsîd ve İctihâd* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 277.

⁵⁹ Okur, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Münâsebet Kavramı*, 70; Opwis, *Maslahat and the Purpose of the Law*, 90.

⁶⁰ Tuncay Başoğlu, *Fıkıh Usulünde Fahreddîn er-Râzî Mektebi* (Ankara: İSAM Yayınları, 2014), 80-81.

maslahata bağlanması zorunlu hale gelir. Böylelikle Râzî'nin usûl-i fıkıh anlayışında münâsebenin illiyeti gösterme açısından sahih bir yöntem olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.⁶¹

Râzî, şer'î hükümlerin teşrindeki temel amilin kulların maslahatlarını gerçekleştirme amacı olduğunu ve bunun hem naklî hem aklî delillerle temellendirilebileceğini ifade eder. Naklî deliller çerçevesinde, Allah'ın yarattığı hiçbir şeyi boşuna yaratmadığını bildiren ayetin,⁶² hükümlerin de hikmete ve faydaya dayalı olarak konulduğuna işaret ettiği kanaatindedir. Ayrıca Râzî, Müslümanlar arasında, Allah'ın hükümlerinin maslahatı içerdiği konusunda ittifak bulunduğunu ifade eder. Aklî deliller bağlamında ise, abes bir iş yapmanın sefihlik olduğu, sefihliğin ise kemâl sıfatlarıyla bağdaşmayacağı tespitinden hareket eder. Allah'ın her türlü noksanlıktan münezzehe olduğu dikkate alındığında, hükümlerin maslahat gözetmeksizin konulmuş olması düşünülemez. Bununla birlikte Râzî, Allah'ın hikmeti gereği maslahatları gözettiğini, ancak bunun O'nun üzerine zorunlu olmadığını özellikle vurgular. Böylece onun yaklaşımı, hem ilahî hikmeti esas alan hem de teşrîf iradenin zorunlulukla kayıtlanamayacağını kabul eden dengeli bir çerçeve ortaya koyar.⁶³

Râzî, konuya açıklık getirmek amacıyla şu temel ilkeyi ortaya koyar: “Allah'ın yalnızca maslahata göre bir fiili emrettiğini ve belirli bir hükmün maslahat içerdiğini bildiğimizde, O'nu bu hükmü emretmeye sevk eden unsurun tam da bu maslahatı içerdiğine dair zannî bilgi elde etmiş oluruz.”⁶⁴ Bu ifadeyi açıkladıktan sonra Râzî, görüşünün iki ayrı temellendirme üzerinden açıklar: Râzî'ye göre bir hükme bağlı olan tek maslahat, o hükmün gerçekleştirilmesi için var olan gerekli maslahattır. Maslahatın hükümden önce mevcut olduğu iddiası, teklifin mükelleften önce gerçekleştiğini varsaymak anlamına gelir ki bu durum İslâm hukukunda teklif teorisine aykırıdır. Çünkü teklifin mantığında mükellefin önce, teklifin ise sonra gelmesi zorunludur. Bu çerçevede bir vasfın hükme illet olarak belirlendiği ve o vasfın maslahatı içerdiğinin açıkça anlaşıldığı durumlarda, ortaya çıkan bilgi zannî olsa bile hükmün gerekçesini belirlemede yeterlidir. Böylece bu vasıf, hükmün bağlayıcı illi olarak kabul edilir ve hükmün maslahata dayalı düzeni teyit edilmiş olur.⁶⁵ Râzî ikinci olarak, bilinen dünyadan hareketle ilâhî fiillerin anlaşılabilirliği üzerine kuramsal bir örnek verir. Bir kralın bir yoksula para vermesi durumunda, yoksulluğun bu iyiliğe münasip bir vasıf olduğu kabul edilir ve daha ağır bir gerekçe

⁶¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/270; Ahmed b. Muhammed en- Nakşûvânî, *Telhîsu'l-mahsûl tehzîbi'l-usûl*, thk. Salih b. Abdullah (Mekke: y.y., 1992), 841.

⁶² “Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı zannettiniz?” el-Mü'minûn 23/115.

⁶³ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/270-272; Opwis, *Maslaha and the Purpose of the Law*, 114-115, 117.

⁶⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/272-273.

⁶⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/272.

bilinmediği sürece zann-ı galibe dayanılarak bu vasıf esas alınır. Ancak yoksul kişi aynı zamanda âlim ise, kralın farklı bir hikmete dayanarak bu davranışı gerçekleştirmiş olabileceği ihtimali de değerlendirilir. Râzî bu bağlamda, vasıf ile hüküm arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere bir başka örneği ifade eder: Ona göre ilâhî hükümler, tıpkı tekvinî hükümler gibi bir düzen içinde cereyan eder. Nasıl ki gök cisimleri kendi yörüngelerinde sürekli bir hareket ve düzen içerisindeyse, şer'î hükümler de aklen uygun olan illetlerle sürekli bir uyum ve dönüşüm hâlinindedir. İlâhî şeriatların incelenmesinde hükümlerin her zaman maslahatlarla birlikte (mutekârin) görülmesi de bu düzenin bir yansımasıdır. Râzî'nin buradaki amacı, hüküm ile maslahat arasındaki bağın nasıl kurulduğunu göstermek ve belirli bir vasfın hükme illet olarak atanmasının mantıksal temelini açıklamaktır. Ona göre, Buna rağmen, daha güçlü bir alternatif vasıf ortaya konulmadığı sürece uygun görülen vasıf tercih edilir ve bu uygunluk, ilgili vasfın hükme illet olarak nisbet edilmesini sağlayan zannî bir bilgi oluşturur.⁶⁶

Râzî, Allah'ın fiil ve hükümlerinin zorunlu bir illet, gaye ya da maslahat sebebiyle kayıtlanamayacağını kelâmî bir ilke olarak savunur; çünkü ilâhî iradeyi haricî bir belirleyene bağlamak, O'nun mutlak kudret ve irâdesi anlayışıyla bağdaşmaz. Ne var ki bu kabul, usûl-fıkıh bağlamında müçtehidin hükmün illeti olabilecek vasfı araştırmasını reddetme anlamı taşımaz; zira burada söz konusu olan Şâri'in fiillerinin ta'lîli değil, müçtehidin hükmün dayandığı karineyi istinbât yoluyla keşfetmesidir. Bu metodolojik ayrım dikkate alındığında, Râzî'nin illiyet anlayışının iki düzlem içerdiği görülür: ontolojik düzlemde ilâhî irade hiçbir illete bağlı kılınmaz; epistemik ve usûlî düzlemde ise maslahat, illetin tespitinde yönlendirici bir karîne olarak işlev görür. Bu çerçevede Râzî, bir vasıfta münâsebe bulunduğunun tespit edilmesiyle, o vasfın belirli bir hükme illet olarak atfedilmesinin doğru olduğuna dair zann-ı gâlib seviyesinde bilgiye ulaşılabileceğini savunur. Bu görüşünü, kevnî âlemde gözlemlenebilir süreklilik örnekleriyle temellendirir: Yıldızların hareketinin zorunlu olmadığı hâlde ilâhî âdet (sünnetullah) gereği düzenli seyretmesi, yemeğin tokluk sağlaması ve ateşin yakması gibi olgular, kesin zorunluluk değil fakat kuvvetli bir düzenlilik (ittirâd) ve güvenilirlik doğuran bir zan üretir. Bu nedenle Râzî'ye göre, Allah'ın hükümleri zorlayıcı nedensel bir illete bağlanamasa da, bir vasıftaki münâsebe, o vasfın hükmün illeti olabileceğine dair güçlü bir kanaat oluşturur. Sonuç itibarıyla Râzî, kelâmî düzlemde ilâhî fiillerin illetle ta'lîlini reddetmekte; usûlî düzlemde ise münâsebe yoluyla illetin tespit edilmesini mümkün ve geçerli görmektedir. Bu yaklaşımla, hem tevhid ve ilâhî irade ilkesi korunmakta, hem de müçtehede yeni meselelerde münâsebeye dayalı kıyas yürütme ve şer'î hükmü genişletme imkânı tanınmaktadır. Böylece Râzî, illetin istidlâl düzeyinde

⁶⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/272-273.

kavranabilirliğini temellendirerek, münâsebeyle dayalı kıyasın hüccet değerini usûlî bir zemine oturtmuştur.⁶⁷

3. Birden Fazla Münâsib Vasıf Arasında Tercih Hiyerarşisi

Râzî, münâsib vasıfların belirlenmesi ve geçerliliği konularını ele almakla kalmayıp, birden fazla münâsib vasfın hükmün illeti olarak nitelendirilmesi durumunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini de inceler. Gazzâlî, bu durumda en önemli vasfın öncelenmesini önerirken, Râzî ise tercih yapılırken ya münâsebenin kendi mahiyetinin ya da bununla birlikte hârici bir durumun dikkate alınabileceğini belirtir.⁶⁸

Râzî'ye göre münâsib vasıflar arasında tercih yapılırken önce münâsebenin mahiyeti dikkate alınmalı ve maslahatın dereceleri esas alınmalıdır. Maslahatlar dinî ve dünyevî olarak ikiye, dünyevî maslahatlar ise zarûriyyât, hâciyyât ve tetimmât olarak üçe ayrılır. Zarûrî derecedeki vasıf, ihtiyaç derecesindeki; ihtiyaç derecesindeki vasıf ise tetimmât derecesindeki tercih edilmelidir. Maslahat dereceleri açısından eşitlik durumunda ise cins ve tür kriterleri dikkate alınır. Râzî, bir vasfın türünün hükmün türüne, vasfın cinsinin hükmün türüne veya cinsine münâsib olabileceğini ifade eder ve bu durumlar arasında ilk seçeneği son üç duruma göre daha öncelikli kabul eder.⁶⁹

Râzî'ye göre münâsib vasıflar aynı cins içinde eşit olduğunda, cins-i karîb cins-i baîd olana tercih edilir. Münâsebe, celî (açık) veya hafî (gizli) olabilir. Eğer akıl, hükmü ilk duyduğunda münâsib vasfı kavrayabiliyorsa bu celî münâsebedir. Örneğin, Peygamber'imizin "Kâdî, öfkeliyken iki kişi arasında hüküm vermesin."⁷⁰ hadisi, öfkenin sağlıklı düşünmeyi engellemesi dolayısıyla celî münâsebeyle işaret eder. Dolayısıyla hüküm ilk işitildiğinde öfkelenmenin hüküm vermenin önünde engel olduğu hemen anlaşılacaktır. Celî ve hafî münâsebe arasında tercih yapılması gerekirse celî olan tercih edilir. Ayrıca, îmâ, deverân ve sebr yöntemiyle desteklenmiş hârici münâsib vasıflar, böyle olmayanlara üstünlük sağlar. Çünkü bu yöntemlerle desteklenme hâricî bir durum oluşturur.⁷¹

Râzî'nin münâsebeyle yönelik yaptığı analizler göstermektedir ki o, kıyasa dayalı olarak hükümleri genişletmek için münâsib vasıfları geçerli bir illet olarak kabul etmektedir. O, meşru münâsib vasıflar arasına şer'î deliller tarafından tasdik edilmeyen

⁶⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/273; Râzî, *el-Kâşif*, 97-99.

⁶⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/399; Opwis, *Maslaha and the Purpose of the Law*, 108.

⁶⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/399-400.

⁷⁰ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1414), "Hükmü'l-kâdî", 13, (No: 6739).

⁷¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/400.

maslahat-ı mürseleyi de ekler. Bu noktada Râzî, maslahat-ı mürseleyi kıyasın kapsamına alarak açıklamaktadır.⁷²

4. Râzî'de Maslahat-ı Mürsele

Maslahat-ı mürsele, hakkında delil bulunmayan bir konuda fayda sağlama ya da zarar giderme prensibine dayalı hüküm çıkarma yöntemidir. Usûlcüler tarafından “mürsel münâsib” olarak da adlandırılır ve münâsebetin önemli bir parçasıdır. Şâfîî usûlcüler, maslahat-ı mürseleyi genellikle kıyasın münâsebe kısmında ele alır. Bunun nedeni, zâlim idarecilerin bu yöntemi kötüye kullanmasını engellemektir. Bu yüzden hükümleri, kıyas yoluyla naslara dayandırmışlardır.⁷³

Râzî'nin “maslahat-ı mürsele” olarak değerlendirdiği maslahatlar, şer'î naslar tarafından ne açıkça onaylanan ne de hükümsüz kılınan, dolayısıyla doğrudan bir delille desteklenmeyen türdendir. Râzî, bu maslahatları kapsam ve önem derecelerine göre zarûriyyât, hâciyyât ve tetimmât şeklinde üç grupta ele alır. Râzî'ye göre sadece zarûrî maslahatlarla hüküm verilebilir, hâciyyât ve tahsiniyyât türünden olan mürsel maslahatlarla hüküm verilmez. Ancak hüküm, zarûrî, kat'î ve küllî maslahatlara dayanıyorsa hüküm verilebilir. Râzî'nin bu yaklaşımı, Gazzâlî ile örtüşmektedir. Ona göre bir aslın şehadetiyle desteklenmedikçe zaruret konumuna geçme durumları hariç hâciyyât ve tahsiniyyât durumlarıyla hüküm verilmez. Zaruretlere mertebesinde giren konularda muayyen bir aslın şahitliği olmaksızın müçtehidin içtihadının bu sonuca ulaşması da mümkündür. Örneğin, kafirler Müslüman esirleri kalkan yaparak saldırdığında, Müslümanlar karşılık vermezse daha büyük kayıplar yaşanabilir. Böyle bir durumda karşısında Müslümanlar nasıl bir yaklaşım ortaya koymalıdır? Bu durumda esirlerin canını tehlikeye atmak, bütün Müslümanların canını korumak adına caiz hale gelir. Bu duruma şer'î bir nas şahitlik etmemektedir. Her ne kadar bir cana kıymanın haram oluşu ayetle sabit olsa da⁷⁴ esir alınan Müslümanın canını muhafaza etmektense bütün Müslümanların canını muhafaza etmek şer'î maksada daha yakındır. Bu fetva, cüzî delillerin ötesinde küllî bir esasa dayanır.⁷⁵

Râzî, maslahat-ı mürselenin, yeni hükümler ortaya koyabilmek için illet olarak kullanılabileceğini savunur. Ona göre, şeriat, uzak (baid) bir türün salt maslahat veya mefsedet ya da genelde maslahat veya mefsedet olduğuna işaret eden deliller içerir. Ancak, şer'î naslarda söz konusu olan durumun yakın veya uzak türüne ilişkin bir

⁷² Râzî, *el-Mahsûl*, 2/476-477.

⁷³ Okur, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Münâsebet Kavramı*, 83.

⁷⁴ el-İsrâ 17/33.

⁷⁵ Gazzâlî, *Şifâu'l-ğalil*, 246; Râzî, *el-Mahsûl*, 2/476; Okur, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Münâsebet Kavramı*, 87.

bağlam belirtilmedikçe, münâsebenin varlığından söz edilemeyeceği açıktır. Bu durumda, şeriatte açıkça vasıfları belirtilmeyen bir hukuki meseleye, uzak cins dikkate alınarak hüküm verilebilir. Bu, şer'î nasların genel maslahat ilkelerine dayalı bir esneklik sunması anlamına gelir. Uzak cinsi maslahat sağladığı için münâsebe oluşmakta ve bu münâsib vasıf, ilgili olaya hükmetmekte geçerli bir illet olarak kullanılmaktadır. Râzî, bu yeni hükmün hem aklî hem de hukukun naklî kaynaklara dayanan şer'î bir delil olduğunu vurgulamaktadır. Mantîkî kıyasta iki önerme sunarak aklî ispat yapmaktadır. Birinci önermede, mefsemete üstün gelen bir maslahatın şeriat tarafından kat'î olarak dikkate alınacağı kesindir. İkinci önermede ise söz konusu hükümden doğan maslahatın, o mefsemete üstün gelmesi zann-ı galibe göredir. Bu iki önermeden ise “*Zann ile amel etmek vacip olduğuna göre bu maslahat şer'î olarak muteberdir.*” neticesi çıkmaktadır. Nitekim zanna göre amel etmek, Râzî'nin sürekli vurguladığı gibi gerekli olan bir durumdur.⁷⁶

Râzî, maslahat-ı mürseleyi hukukta yeni hükümlerin çıkarılmasında meşru bir delil olarak görür. Fakat Gazzâlî'nin yöntemini takip ederek maslahat-ı mürseleyi, dört şer'î kaynağın dışında beşinci bir kaynak olarak kabul etmez. Bunun yerine, maslahat-ı mürselenin kıyasa mantıksal olarak entegre edilmesi gerektiğini savunur. Gazzâlî, bu kavramın belirli bir asla dayanmadığı için kıyas dışında olduğunu belirtirken, Râzî, şeriatın genel kurallarıyla çelişmediği ve desteklendiği sürece maslahat-ı mürselenin kıyas içinde geçerli bir delil olarak kullanılabileceğini ifade eder.⁷⁷

Râzî'nin usûl anlayışında maslahat, doğrudan münâsebeyle ilişkilendirilir. Münâsib vasfa dair yaptığı açıklamalar da bu bağı açık biçimde ortaya koyar. Maslahat-ı mürseleyi ele alırken, “*Kıyas bahsinde münâsebenin zarûriyyât, hâciyyât veya tetimme düzeylerinde ortaya çıktığını belirtmiştik*” ifadesini kullanması da bu yakın ilişkiyi açıkça göstermektedir.⁷⁸

Sonuç

Münâsebe, birçok klasik ve modern usûl kitabında, illetin nas veya icmâ yoluyla belirlenemediği durumlarda işlevsel hale gelen ve hüküm ile vasıf arasında aklın uygun bulunduğu bağı kurarak hükmün maslahata uygunluğunu tespit eden bir yöntem olarak tanımlanır. Münâsebe metodunda, yalnızca vasıf ile hüküm arasındaki aklî uygunluğun tespit edilmesi yeterli değildir; aynı zamanda bu vasfın Şâri' tarafından dikkate alınıp

⁷⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/477-478; Opwis, *Maslaha and the Purpose of the Law*, 125.

⁷⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/476-478, 267,278; Turay, *Gazzâlî'nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı*, 171; Opwis, *Maslaha and the Purpose of the Law*, 90, 107.

⁷⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/476.

alınmadığı da büyük önem taşır. Bu, kıyas sırasında illetin sahîh olup olmadığını kontrol etme olanağı sağlar ve maslahat bağlamında muteber, mülgâ ve mürsel vasıfların tanımlanmasını mümkün kılar. Râzî, muteber bir münâsib vasfı değerlendirirken, şeriatın o vasfı dikkate almasının, o vasfın muteberliğini güçlendirdiğini ifade eder. Bununla birlikte, ona göre vasfın muteberliğini belirleyen süreçte zann-ı gâlib belirleyici bir epistemik rol üstlenir.

Râzî'nin zann-ı gâlib ile amel ilkesini esas aldığı dikkate alındığında, onun illiyet tartışmasının temel amacı, bir vasfın hükmün illeti olduğuna dair ulaşılan zannî kanaatin şer'an amel edilebilir bir bilgi değeri taşıdığını temellendirmektir. Bu noktada Râzî'nin illiyet noktasındaki nihâi yaklaşımı varlık düzeyinde nesnelere tabiatından kaynaklı bir illiyetin mevzu bahis olmayacağı fakat Allah, şer'î hükümleri vazederken bir âdete göre hareket ettiği için hükümlerin vazedildiği sırada kulların maslahatını ön- celeyerek hükümleri bıraktığı yönündedir. Dolayısıyla maslahat ve hükümler bir arada ve her biri diğerini işaret etmekte olup illet ile hüküm arasındaki bağın bir birliklilik ilişkisi olarak anlaşılması da illet kavramını zararsız hale getirmektedir. Usûlcüler, bir hükümle ilişkili maslahat içeren bir vasfı, o hükmün illeti olarak tespit ederek kıyas yoluyla, hakkında nas bulunmayan yeni meselelere tatbik edebilirler. Bu bağlamda Râzî, illiyetin nihâî failinin Allah olduğunu kelâmî zeminde korurken, müçtehidin illet tespiti- ne dayalı kıyas faaliyetini de mevcut usûl teorisi içinde rasyonel, meşrû ve istikrarlı bir epistemik zemine oturtmakta; böylece kıyas pratiğini genişletmek gibi yeni bir imkân ihdâs etmiş olmaktan ziyade, zaten işleyen istidlâl mekanizmasının usûlî tutarlı- lığını sistematik bir çerçeveye kavuşturmaktadır.

Münâsebe, aklî uygunluktan ibaret olmayıp, Şâri'in maksatlarıyla bütünleşen bir epistemik yöntem hâline gelir. Gazzâlî'nin müessir, mülâim ve mürsel münâsib ayrımı da, illetin şer'î itibarını tayin eden yeni bir sistematik sunar. Onun nazarında münâsebe, ne tamamen aklî bir çıkarım ne de salt naklî bir taklittir; her ikisinin sınırında duran, aklın şer'î gayelere nüfuz etme aracıdır. Bu birikim, münâsebe kavramının Râzî'nin dü- şüncesinde aldığı yeni formun zeminini oluşturur. Zira Cüveynî'nin gayeci sınıflandır- ması ile Gazzâlî'nin makâsîd-merkezli rasyonelleştirmesi, münâsebenin hem metodolo- jik hem de epistemolojik boyutlarını belirlemiştir. Râzî, bu temeller üzerinde yüksele- rek münâsebeyi salt maslahat merkezli bir sezgiden çıkarıp, mantıkî istidlâlin kıyas içindeki rasyonel ilkesi hâline getirmiştir. Böylece o, münâsebenin işlevini sadece hük- mün hikmetini açıklamada değil, hükmün zorunlu bağını keşfetmede aramış; klasik usûl anlayışını nazarî bir derinliğe taşımıştır. Bu çerçeve, doğal olarak, Râzî'nin Hanefî ve mütekelim usûlü arasındaki durduğu hattı da gündeme getirmektedir.

Hanefî ve mütekelîm usûlündeki usûlî ayrışma, Râzî'nin münâsebe teorisini konumlandırmak açısından kritik bir zemin sunar. Zira Râzî, illetin meşruiyetini yalnızca tesîr üzerinden temellendiren Hanefî hattı ile münâsebenin değerini doğrudan maslahata ve makâsıda irca eden mütekellim hattı arasında yeni bir terkibe yönelmiş; bir yandan illetin şer'î delile dayanan istidlâlî karakterini korurken, diğer yandan münâsebenin anlamlılığını maslahat ve hikmetin rasyonel işlevi üzerinden temellendirmiştir. Bu yönüyle Râzî, illet-hikmet iribatını kurucu bir ilke olarak benimseyen mütekellim geleneğin devamı içinde yer almakla birlikte, münâsebenin delil değeri bakımından sınırlarını aklî temellendirme ve makâsıdî tutarlılık ilkeleriyle tahkim ederek meseleye özgün bir usûlî çerçeve kazandırmıştır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler./The authors declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler./The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması/Conceiving the Study: MEG (%50), MHK (%50), Veri Toplanması/Data Collection: MEG (%50), MHK (%50), Veri Analizi/Data Analysis: MEG (%50), MHK (%50), Makalenin Yazımı/Writing up: MEG (%50), MHK (%50), Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: MEG (%50), MHK (%50).

Kaynakça

- Âmidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Alî Seyyiduddîn es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrezzâk Afîfî. 4 Cilt. Beyrut; Dimaşk: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- Apaydın, H. Yunus. *İslâm Hukuk Usûlü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Atar, Fahrettin. "Mükâtebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/530-532. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Baçoğlu, Tuncay. *Fıkıh Usulünde Fahreddîn er-Râzî Mektebi*. Ankara: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Baçoğlu, Tuncay. *Hicri Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

- Boynukalın, Ertuğrul. “Makâsîdü’ş-Şerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/423-427. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ’îl b. İbrâhîm. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. ‘Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-'usûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vezâretu'l 'EvKâfi'l- Kuveytiyye, 1414/1994.
- Cüveynî, İmâmül'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fi usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed b. ‘Avîda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1418.
- Debbûsî, Ebû Zeyd ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Omer b. ‘İsâ. *Takvîmu'l-Edille fi usûli'l-fikh*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis. Beyrut- Lübnan: Daru'l Kütübi'l ilmiyye, 1421.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Maslahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/79-94. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Duman, Soner. “İmam Gazzâlî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 9-32.
- Gazzâlî, Hucetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Şifâ'u'l-ğalîl fi beyâni's-şebeh ve'l-muhîl ve mesâliku't-ta'îl*. ed. Hamdî el-Kebîsî. Bağdat: Matba'atu'l-İrşâd, 1971.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed ‘Abdus-selâm ‘Abduşşâfi. Beyrut: Dâr'ul-Kütübi'l-ilmiyye, 1. Basım, 1993.
- Haçkalı, Abdurrahman. *İslam Hukuk Tarihinde Gayeci İçtihat Metodunun Gelişimi*. İstanbul: Etüt Yayınları, 1. Basım, 2004.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *Hâşiyetu't-tavzîh ve't-tashîh li müşkilâti kitâbi't-tenkîh*. Tunus: Matba'atu'n-Nehda, 1341.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr. Ruveyfi'î. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- Kahraman, Abdullah. *Fıkıh Usûlü (Usûlu'l-fikh)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Karâfi, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. İdrîs. *Şerhu tenkîhi'l-fusûl*. thk. Tâhâ ‘Abdurraûf Sa’d. b.y.: Şirketu't-Tıbbâti'l-Fenniyyeti'l-Muttahide, 1. Basım, 1393.
- Kazvînî İbn Mâce, Ebû ‘Abdillâh b. Yezîd. es-Sünen. ed. Muhammed Fu’âd b. ‘Abdilbâkî. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye; Faysal İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Kıral, Bilgen. “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 170-189.
- Koca, Ferhat. “Hikmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/514-518. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâlî. çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

- Nacar, Tayip. "İçtihadî Hükümlerin Meşruiyet Ölçütü Olarak Makâsıda Riayet". *İlahiyat Bilimlerinde Makâsıd*. ed. Yunus Kaplan vd. 1/557-587. İstanbul: Nida Yayıncılık, 1. Basım, 2023.
- Nakşûvânî, Ahmed b. Muhammed. *Telhîsu'l-mahsûl li tehzîbi'l-usûl*, thk. Salih b. Abdullah, Mekke: y.y., 1992.
- Okur, Kâşif Hamdi. *İslâm Hukuk Metodolojisinde Münâsebet Kavramı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Opwis, Felicitas. *Maslaha and the Purpose of the Law Islamic Discourse on Legal Change from the 4th/10th to 8th/14th Century*. Leiden: Brill, 2010.
- Özdemir, İbrahim. "Usûlcülerde Hikmetle Ta'îl". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/21 (2018), 753-775.
- Pekcan, Ali. *İslâm Hukukunda Gâye Problemi*. İstanbul: Ek Kitap Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Pekcan, Ali. "Hanefî Ekolünde Maksıd Düşüncesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007), 313-336.
- Peşe, Ahmet Muhammed. *Te'sîr Teorisi Bakımından Fıkıh-Usûl İlişkisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-İşâretu fi ilmi'l-keîm*. thk. Hani Muhammed Hamid Muhammed. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2016.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Kâşif'an usûli'd-delâil ve fusûli'l-ilel*. thk. Ahmed Hicâzî elikkâ. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1. Basım, 1413.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fıkh*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 2012.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sa'dî, Abdulhakim Abdurrahman Esad. *Mebâhîsü'l-ille fi'l-kıyâs inde'l-usûliyyîn*. Beyrut: Daru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2009.
- Semerkindî, Alâud-dîn Ebûbekir Muhammed b. Ahmed. *Mîzânul-usûl fi netâici'l-ukûl*. ed. Muhammed Zekî 'Abdilberr Katar: Matâbi'u'd-Dûha'l-hadîse, 1984.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme. *el-Mebûsât*. thk. Komisyon. Mısır: Matba'atu's-saadeti, t.y.
- Şaban, Zekiyuddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 25. Basım, 2017.
- Şelebi, Muhammed Mustafa. *Ta'lîlü'l-ahkâm (Arz ve tahlîl li-tarîkati't-ta'lîl ve tetavvurâtihâ fi usûri'l-ictihâd ve't-taklîd)*. Mısır: Matba'atü'l-ezher, 1943.
- Turay, Fatih. *Gazzâlî'nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2012.

Yaman, Ahmet (ed.). *Makasid ve İctihâd*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2010.

Yaran, Rahmi. "Cüveynî'den İzz b. Abdisselâm'a Makâsıd/Maslahat Söylemi". *Ekev Akademi Dergisi* 10/28 (2006), 191-214.

Yıldırım, İlyas. *Hanefî Usûl Geleneğinde İletî Tespit Yolları*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2020.